

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA

MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

“MOLIYA-IQTISOD” FAKULTETI

“MOLIYA” KAFEDRASI

JO'RABOEV XUSNIDDIN XUSANBOY O'G'LI

**“BANKLARNING MOLIYA BOZORIDAGI INVESTITSIYA
FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”**

«HIMOYAGA RUXSAT ETILDI»

«Moliya» kafedrası mudiri

« ____ » _____ 2013

Ilmiy rahbar:

Dots. D.Rustamov

TOSHKENT 2013

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
 I BOB. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA BANKLARNING MOLIYA BOZORIDAGI ROLI.....	 6
1.1. Moliya bozorining ahamiyati va uning tarkibiy tuzilishi.....	6
1.2. Banklarning moliya bozoridagi faoliyatining nazariy-huquqiy asoslari.....	14
I Bob bo'yicha xulosa.....	17
 II BOB. BANKLARNING MOLIYA BOZORIDAGI INVESTITSION FAOLIYATINING JORIY XOLATI.....	 19
2.1. Banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi asosiy operatsiyalari.....	19
2.2. Banklarning Toshkent fond birjasidagi ishtiroki va faoliyati taxlili.....	29
II Bob bo'yicha xulosa.....	56
 III BOB. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TIJORAT BANKLARINING MOLIYA BOZORIDAGI ISHTIROKINI KENGAYTIRISH ISTIQBOLLARI....	 58
III Bob bo'yicha xulosa.....	64
 XULOSA.....	 66
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	71
ILOVALAR.....	74

KIRISH

Mavzuning dorzarbligi. Moliya bozori bozor iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mukammal qimmatli qog'ozlar bozorini yaratish respublikada ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tishning ustuvor yo'nalishlaridandir. Jahon miqyosida konvertatsiya qilinadigan asosiy valutalarning beqarorligi oqibatida rivojlanayotgan mamlakatlarning ushbu valutalarga bo'lgan ishonchiga jiddiy putur yetishi va 2007-yilda boshlangan inqiroz xalqaro moliya sohasini tartibga solish tizimida nuqsonlar borligini yana bir bor tasdiqlab, xalqaro moliya bozori barqarorligini ta'minlash maqsadida uning rivojlanish omillari va uning milliy moliya bozoriga ta'sirini o'rganish zaruratini yanada oshishiga sabab bo'lmoqda.

O'tgan yil yakunlarini sarhisob qilganda, global jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi hali ham davom etayotgani qaramasdan, 2012-yilda O'zbekiston o'z iqtisodiyotini barqaror sur'atlar bilan rivojlanishni davom ettirdi, aholi turmush darajasini izchil yuksaltirish ta'minlandi, dunyo bozoridagi o'z o'rnini mustahkamladi.

Dunyoning eng yirik davlatlari Markaziy banklari tomonidan real aktivlar bilan deyarli ta'minlanmagan pullarni chiqarish davom etayotgani, shuningdek, sun'iy moliyaviy vositalar – derivativlarning nazoratsiz chiqarilayotgani ko'plab nufuzli xalqaro tahlil markazlari va ekspertlarda jiddiy tashvish uyg'otmoqda. Moliya va bank bozorini ortiqcha likvidlik bilan to'ldirish, bunday siyosatni davom ettirish ulkan spekulativ "ko'piklar" hosil bo'lishi, zahira valutalari va milliy valutalarning qadrsizlanishi, inflatsiya darajasining o'sish xavfini tug'dirmoqda.¹

Qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy vazifasi faqat davlat mulkini xususiy sektorda taqsimlashdan va shuning natijasida mulkning muayyan

¹ Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish. 2012-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2013-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. 18-yanvar 2013-yil

bir mulkdor tomonidan o'zlashtirishdan iborat emas. Bu asosan xususiylashtirishning birinchi bosqichida amalga oshirildi. Uning asosiy vazifasi sarmoyadorlarning pul mablag'larini bir joyga jamlab, ularni turfa investitsiya maqsadlarida ishlatishdan, ishlab chiqarishga yo'naltirishdan iborat. Shu nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, agar aksiyalashtirish jarayonida, asosan korxonani boshqarish, uning ishlab chiqarishga ta'sir qilishi ko'zda tutilib, qimmatli qog'ozlarning yirik to'plamlari bilan savdo qilish avj olsa, biz qimmatli qog'ozlarning to'laqonli va serxarakat bozorini yarata olmaymiz. Bozor ko'p miqdordagi sarmoyadorlarning mablag'larini yig'ib, uni turli xil qo'yilmalar uchun taqsimlashi lozim. Bu faqatgina bozorning hajmdorligiga va xilma – xilligiga, ya'ni muomaladagi qimmatli qog'ozlarning mumkin qadar ko'p sarmoyadorlar o'rtasida tarqalishiga bo'g'liq.

Fond bozori respublikamizdagi kredit munosabatlarini boyitib, uni yangi bosqichga olib chiqadi, ya'ni kreditlashni qimmatli qog'ozlar vositasida amalga oshiriladigan usullar bilan ta'minlaydi. Shu jihatdan u davlatning umumiy makroiqtisodiy siyosati – pul, soliq, budget siyosatlari hosilasidir. Masalan, davlat budgetining taqchilligi kamaysa, davlat qimmatli qog'ozlar bozori ham qisqaradi. Soliqlar darajasi kamaysa, sarmoyalarga, xususan sector va qimmatli qog'ozlarga sarflanadigan mablag'lar hajmi ortadi. Kredit ekspansiyasi (egallab olish), ya'ni yumshoq pul siyosati davri boshlansa, xo'jaliklarni qimmatli qog'ozlar bozoridan mablag' jalb etish yo'li bilan emas, balki bevosita kreditlash hisobiga mablag' bilan ta'minlash darajasi ortadi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi va vazifalari. iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida O'zbekiston moliya bozorining rivojlanish omillari va tendensiyalarini aniqlash, uning barqarorligini ta'minlashga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari quyidagilardan iborat:

- Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliya bozorining iqtisodiy mohiyati va uning iqtisodiyotda tutgan ahamiyatini o'rganish;

- Moliyaviy globallashuv sharoitida jahon moliya bozorlarining O'zbekiston moliya bozoriga ta'siri, rivojlanish omillari va tendensiyalarini o'rganish;

- O'zbekiston moliya bozorining bugungi holatini tahlil qilish;

- O'zbekiston fond bozorining asosiy faoliyat ko'rsatkichlarining amaldagi holatini o'rganish;

- O'zbekiston moliya bozorida muammolarni o'rganish va uni bartaraf etish yo'nalishlarini aniqlash.

Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti sifatida O'zbekiston moliya bozori tarkibiga kiruvchi muhim segmentlar, xususan, qimmatli qog'ozlar bozori savdo tizimi tanlangan.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti bo'lib, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida O'zbekiston moliya bozorini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy munosabatlar hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining nazariy-amaliy ahamiyati. Bitiruv malakaviy ishining amaliy ahamiyati shundan iboratki, bayon qilingan fikr-mulohazalar, tahlil qilingan materiallar, xulosa va takliflardan moliya bozori va qimmatli qog'ozlarga oid ishlanmalarda ma'lumot manbasi sifatida foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibi. Bitiruv malakaviy ishi kirish, uchta bob, xulosa va takliflar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati, ilovalardan tashkil topgan. Umumiy hajmi 75 bet bo'lib, 2 ta jadval, 13 ta rasm va 5ta ilovadan iborat.

I BOB. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA BANKLARNING MOLIYA BOZORIDAGI ROLI

1.1. Moliya bozorining ahamiyati va uning tarkibiy tuzilishi

Iqtisodiyotning keng mazmuni – shaxslarning maqsadli nafsiy xohish-istaklari rivoji ta'siri ostida iqtisodiy-huquqiy mexanizm asosida rejali shakllanuvchi va amalga oshiriluvchi xo'jalik yuritish jarayoni bo'lib, unda Alloh tomonidan avvaldan vaqt va miqdor o'lchamlari bilan me'yorlanib shaxslar ixtiyoriga berilgan moddiy va nomoddiy boyliklar bozor qonunlari asosida ob'ektiv taqsimlanadi va qayta taqsimlanadi.

Bozor esa iqtisodiyotda shaxslarning maqsadli nafsiy xohish-istaklari bilan manfaatlari sari chorlovchi imkoniyatlari doirasida tartiblashtirilgan refleksiv harakatlari evaziga ijobiy yoki salbiy samara darajasida ob'ektiv sodir bo'luvchi bozor tovarlari bo'yicha iqtisodiy – huquqiy munosabatlar muhiti bo'lib, unda tomonlarning manfaatlari talab va taklif asosida shakllanadigan ob'ektiv narxlarda qondiriladi.

Iqtisodiyotning rivojlanishi tarixiga nazar tashlansa, moliya bozorini avvalambor insoniyat jamiyatida pulning paydo bo'lishi va u bilan bog'liq bozor munosabatlarini amalga oshirila boshlanishidan shakllanishini ko'rish mumkin. Asrlar davomida moliya bozori, uning mazmuni va unga oid tushunchalar shakllanib va uzluksiz rivojlanib kelmoqda. Bunga sabab, inson sivilizatsiyasining moliya sohasidagi tajribasining boyishi, unda yuridik va jismoniy shaxslarning moliyaviy munosabatlari va qiziqishlari kengayib, maqsadlari va faoliyat turlari ortib, manfaatlari tobora o'sib, ularning haq-huquqlari borgan sari mustahkamlanib va ta'minlanib borishidadir.

Hozirda moliya bozori yuqori darajada tashkillashgan va uzluksiz rivojlanayotgan, borgan sari jahon miqyosida globallasib borayotgan alohida bir butun va o'z muhitiga ega munosabatlar va institutlar majmuasi sifatida namoyon bo'luvchi murakkab tizim ekanligi aniq bo'lmoqda. Bunda moliya

bozorlari nafaqat milliy iqtisodiyot, balki global iqtisodiyot rivojini belgilamoqda.

Moliya bozorini, umuman olganda, quyidagicha ta'riflash mumkin: moliya bozori – bu monetizatsiyalashgan real investitsion bazisga ekvivalent moliyaviy instrumentlar bilan bog'liq tashkillashgan iqtisodiy-huquqiy mexanizm bilan ta'minlangan munosabatlarni maqsadli amalga oshiruvchi, iqtisodiyot sub'ektlari uchun zaruriy bozor sharoitlarini yaratib beruvchi majmua sifatida namoyon bo'luvchi tizim. Ushbu tizim mexanizmi iqtisodiyotning barcha sub'ektlari tomonidan ularni har birining alohida manfaatli maqsadlari doirasida harakatga keltiriladi.

Boshqa sohalardan farqli moliya bozori esa ushbu imkoniyatni beruvchi, uning uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratuvchi muhit, alohida iqtisodiy-huquqiy mexanizm bilan ta'minlangan, qatnashchilari va ularning moliyaviy instrumentlar bilan bog'liq munosabatlari majmuasi sifatida namoyon bo'luvchi tizimdir.

Aynan shu va yuqorida aytilganlar bilan moliya bozori boshqa turdagi bozorlardan keskin farq qiladi.

Moliya bozori o'z ichiga quyidagi segmentlarni oladi (1-rasm):

- pul-kredit (bank va boshqa kredit tashkilotlari kapitallari) bozori;
- qimmatli qog'ozlar (fond, kapitallar) bozori;
- valuta va unga tenglashtirilgan qimmatliklar bozori;
- sug'urta va pensiya fondlari bozori.

Moliya bozori iqtisodiyotda quyidagilar mavjud bo'lgandagina samarali faoliyat ko'rsatishi mumkin²:

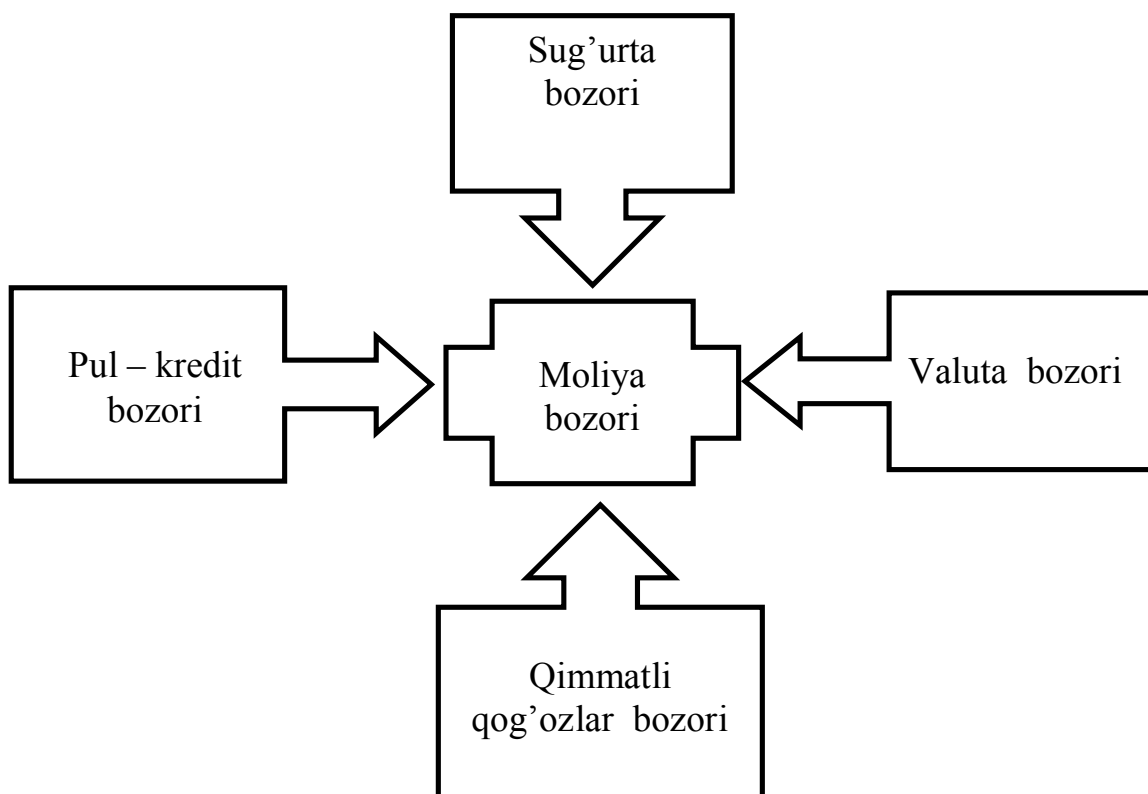
- ✓ effektiv mulkchilik tizimi;
- ✓ investitsiya uchun mo'ljallangan yetarli moliyaviy resurslar, mablag'lar va iqtisodiy-huquqiy mexanizm bilan ta'minlangan moliyaviy instrumentlar;
- ✓ talab va taklifning ob'ektiv mutanosibligi;

² Ernando de Soto. Секрет капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире./Пер. с англ. М.: Олимп-Бизнес, 2001, 272 bet

- ✓ moliya bozori infratuzilmasining samarali faoliyati;
- ✓ bozor qonunlari, tamoyillari va qonunchiligining hukm surishi;
- ✓ moliyaviy barqarorlik, raqobatbardoshlik va xavfsizlik, risklarning bashoratliligi.

1-rasm

Moliya bozorining umumiy va tarkibiy ko'rinishi³

Moliya bozorida moliyaviy resurslar jamg'armachilardan iste'molchilarga tomon va aksincha yo'nalishda harakat qiladi. Bunda jamg'armalar investitsiyalarga aylanadi.

Moliya bozorida resurslar harakati quyidagi omillarga bog'liq:

- bozorning daromadlilik darajasi;
- bozorning soliqqa tortish shart-sharoitlari;

³ Boyev H.I. Moliya va qimmatli qog'ozlar. Darslik-Toshkent: Iqtisod-2005 65-bet

- kapitalni yo'qotish yoki nazarda tutilgan foydaning ololmaslik riski;
- bozorning samarali institutsional va funksional tashkillashgani;
- bozorning samarali muvofiqlashtirilganligi va nazorat qilinishi;
- moliyaviy instrumentlarning real bazis bilan ta'minlanganligi va shu asosda iqtisodiyot va moliya bozorining ekvivalentligi;
- jamiyatning mentaliteti va tanlab olgan rivojlanish modeli;
- makro va mikroiqtisodiy barqarorlik;
- tashqi kuchlar va hodisalarning bozorga ta'siri va boshqalar.

Ushbu tashqi va ichki fundamental omillar moliya bozoridagi voqeliklar rivojini shakllantiradi.

Moliya bozorining yuqori darajada tashkillashganligi uning alohida faoliyat mexanizmi bilan belgilanadi. Bu mexanizm iqtisodiyotning qonun va kategoriyalarining to'liq amal qilishi negizida va davlatning regulativ siyosati asosida moliya bozorining barcha qatnashchilarining bevosita ishtiroki natijalari bilan belgilanadi, davlat va iqtisodiyot sub'ektlari tomonidan birgalikda harakatga keltiriladi.

Moliya bozorining xossalari quyidagilardan kelib chiqadi:

- moliyaviy instrumentlar va ular bo'yicha iqtisodiy-huquqiy munosabatlarni ta'minlovchi tashkillashgan murakkab infratuzilmaga (institutsional va funksional tuzilmaga) va faoliyat mexanizmiga ega dinamik tizim;
- ochiqlik, teng imkoniyat, erkin raqobat, ob'ektiv bozor bahosi, risklilik, omillar va voqeliklarning o'lchamliligi (tahlil qilinishi, baholanishi va prognozlanishi mumkinligi);
- moliyaviy instrumentlarning monetizatsiyalashgan real bazis va sifat bilan ta'minlanganligi, standartlashganligi va unifikatsiyalanganligi;
- bozor va uning qatnashchilarining informatsion shaffofligi;
- moliyaviy instrumentlarning optimal hajmi va baholarining ob'ektiv talab va taklifdan kelib chiqqan holda shakllanishi;

➤ moliyaviy instrumentlarning erkin muomalasi industriyasi uchun bozor infratuzilmasi bilan ta'minlanganligi;

➤ bozor qatnashchilarining biznes quvvati potentsiali (sifat parametrlari darajasi miqdori bo'yicha);

➤ bozorning tartiblashtirilganligi (muvofiglashtirilishi va nazorat qilinishi darajasi bo'yicha).

Moliya bozorining muhim xossalriga quyidagilar kiradi: bozor geografiyasi kengligi va chegaralari, bozorning tashkiliy modeli parametrlari, bozorning raqobatbardoshligi va xavfsizligi darajasi, bozorning risklilik darajasi, bozorning jalbdorligi, bozorning egiluvchan moslashuvchanligi darajasi, bozorning iqtisodiyotga ekvivalentlilik darajasi, bozor funksiyalarining bajarilishi darajasi, bozorning omillarga ta'sirchanligi darajasi. Sanab o'tilgan xossalari moliya bozori muhitining quvvat potentsialini belgilaydi va rivojini shakllantiradi. Ya'ni, moliya bozori muhitining quvvat potentsiali darajasi bosh xossa sifatida moliya bozorining sanab o'tilgan xossalari darajasi miqdori bilan belgilanadi va baholanadi.

Moliya bozorining bozor munosabatlari tizimidagi ahamiyati uning tomonidan quyidagi qulay sharoitlarni ta'minlanishi bilan bog'liq asosiy vazifalari asosida belgilanadi:

✓ iqtisodiyotning real sektoriga investitsion moliya resurslarni samarali jalb qilinishi;

✓ kapitalning samarasiz tarmoqdan samaralisiga qayta taqsimlanishi;

✓ davlat budjetiga xizmat ko'rsatishi, uning kamomadini qoplash uchun pul mablag'larining samarali jalb qilinishi;

✓ iqtisodiyotning holatini aniq bozor indikatorlari yordamida baholanishi;

✓ inflatsiya sur'atlari va valuta kurslari o'zgarishiga operativ ta'sir ko'rsatilishi;

✓ davlatning pul-kredit va budjet-soliq siyosatini ob'ektiv va mutanosiblikda olib borilishi;

✓ mulkka egalik huquqini ishlab chiqarish vositalariga qayta taqsimlanishi;

✓ jahon globallashuvi jarayonlariga milliy iqtisodiyotning integratsiyalashuvi.

Moliya bozori, jumladan qimmatli qog'ozlar bozori, faoliyat ko'rsatishining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

❖ barcha potensial investorlar o'z mablag'larini foydali tarzda joylashtirishlari uchun ularga teng shart-sharoitlar yaratib berish;

❖ bozorda tuziladigan bitimlarning ixtiyoriyligi;

❖ erkin raqobat yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish;

❖ narxlarni real tarkib topadigan talab va taklif asosida belgilash;

❖ bozor qonun hujjatlariga uning barcha qatnashchilari tomonidan rioya etilishi;

❖ birja va birjadan tashqari operatsiyalar, kotirovkalar, emitentlarning moliyaviy holati to'g'risidagi axborot oshkor etilishining shartligi;

❖ o'z faoliyatini qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshirayotgan barcha investorlar va emitentlar uchun bozordan foydalanish mumkinligi;

❖ moliyaviy instrumentlar va ularning emitentlariga doir axborotning to'la oshkor etilishini, oshkoralikni va bu axborotdan barcha qatnashchilar foydalana olishini ta'minlash;

❖ investorlar va emitentlarning manfaatlarini himoya qilish;

❖ bozorda tovlamachilik va boshqa noqonuniy faoliyatni taqiqlash hamda ta'qib qilish.

Moliya bozori faoliyat ko'rsatishining asosiy tamoyillariga rioya etilishi davlatning tartibga solishga oid chora-tadbirlari bilan birga fond birjalari va bozor qatnashchilarining birlashmalari ishlab chiqqan qoidalarini uyg'unlashtirish asosida ta'minlanadi.

Moliya bozorining mazmun-mohiyati va xususiyatlaridan kelib chiqib, uni 2-rasmda ko'rsatilgan model yordamida ifodalash mumkin. Ushbu model oltita bir-biri bilan uzviy bog'langan quyidagi unsurlardan iborat:

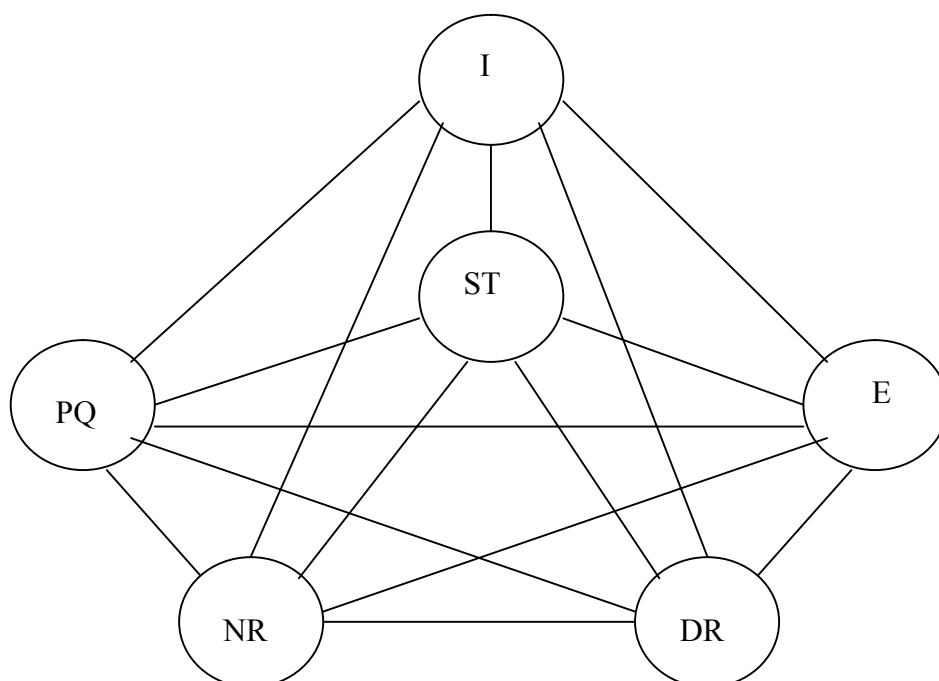
1. emitent (E);

2. investor (I);

3. professional (malakaviy) qatnashchi (PQ);
4. savdo tizimlari (ST);
5. moliya bozorini tartiblashtiruvchi regulatorlar, ya'ni davlat regulatori (DR);
6. nodavlat regulatorlar (NR).

2-rasm

Moliya bozorining strukturaviy – funksional modeli⁴

Bunda regulatorlar birgalikda moliya bozorini muvozanatli tartiblashtirish asosida uning barqarorligi va xavfsizligini ta'minlaydi. Nodavlat regulatori sifatida odatda o'zini-o'zi muvofiqlashtiruvchi notijorat institutlar tushuniladi.

Ushbu modelda moliya bozori qatnashchilarining bir-biridan farqli maqsadlari, vazifalari va faoliyat xususiyatlari asosida quyidagilarni ifodalash mumkin.

1. Sub'ektlarni shartli ravishda to'rt guruhga: savdo qatnashchilari, savdoni tashkillashtiruvchilar, regulatorlar va informatsion reyting agentliklarga ajratish

⁴ Shoxa'zamiy Sh.Sh. Moliya bozori va qimmatli qog'ozlar. Darslik-Toshkent: Iqtisod-moliya-2005. 12-bet

mumkin. Birinchi guruhga emitentlar (moliyaviy instrumentlarni taklif qiluvchilar, sotuvchilar), investorlar (moliyaviy instrumentlarga resurslarini yo'naltiruvchilar, haridorlar), professional qatnashchilar (investitsiya institutlari bo'lmish brokerlar, dilerlar, treyderlar, anderryterlar; banklar; sug'urta kompaniyalari; fondlar; holdinglar; moliya-sanoat guruhlariga kabilar) kiradi. Ikkinchi guruhga savdoni tashkillashtiruvchi institutlar (birjalar, elektron savdo tizimlari, chakana savdo markazlari, fond do'konlari, valuta almashtirish shahobchalari, maxsus auksionlar, tarmoqlangan marketingli savdo tizimi va boshqalar) kiradi. Uchinchi guruhga DR va NR kiradi (hozirda xalqaro regulativ funksiyaga ega institutlarni ham nazarda tutish lozim). To'rtinchi guruhga moliya bozorini tahlil qilib, uning qatnashchilari, moliyaviy instrumentlarning va umuman bozorning sifat ko'rsatkichlarini oshkor etib, reklama qilib, belgilab boruvchi axborot tashkilotlari kiradi. Ushbu guruh institutlarini moliya bozorining professional qatnashchilari qatoriga qo'shish mumkin, lekin ular faoliyatlarini yuritish uchun moliya bozori regulatoridan ruxsat olmaydilar, faqat akkreditatsiyalanadilar.

2. Qatnashchilar moliya bozorida bir-biri bilan savdo tizimisiz to'g'ridan-to'g'ri va professional qatnashchilar yordamida o'zaro munosabatlarda bo'lishi mumkin. Ya'ni E va I, I va PQ, E va PQ juftliklar bo'yicha munosabatda bo'ladilar.

3. Sub'ektlar moliya bozorida faqat savdo tizimi orqali o'zaro munosabatlarda bo'ladilar. Ya'ni, (E, ST, I), (E, ST, PQ), (I, ST, PQ), (PQ, ST, PQ) uchliklari bo'yicha munosabatlarda bo'lishlari mumkin. Bunda birinchi va ikkinchi uchliklar birlamchi bozor munosabatlarini, oxirgi ikki juftlik esa ikkilamchi (spekulativ) bozor munosabatlarini anglatadi.

4. Unsurlar beshligi (ya'ni NR, E, I, PQ, ST) o'zini-o'zi muvofiqlashtirish mexanizmi tizimini anglatadi.

5. Unsurlar oltiligi (ya'ni DR, E, I, PQ, ST, NR) davlat o'zini-o'zi muvofiqlashtirish mexanizmi tizimini anglatadi.

1.2. Banklarning moliya bozorida faoliyatining nazariy-huquqiy asoslari

Banklarning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarini nazariy nuqtai – nazardan ko'rib chiqishni, bankning o'ziga to'liq ta'rif berishdan boshlaylik. O'zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi Qonunning 1-moddasida shunday ta'rif berilgan: Bank – tijorat tashkiloti bo'lib, yuridik va jismoniy shaxslardan omonatlar qabul qilish hamda qabul qilingan mablag'lardan tavakkal qilib kredit berish yoki investitsiyalash uchun foydalanish, to'lovlarni amalga oshirish kabilar bilan shug'ullanuvchi yuridik tashkilotdir. Ushbu mazmundagi ta'rifni boshqa adabiyotlarda ham uchratishimiz mumkin.⁵

Ta'rifda belgilab o'tilgan – “...yuridik va jismoniy shaxslardan omonatlar qabul qilish...” ko'rsatmasi banklarning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar olib borishidagi nazariy, ham huquqiy asos deb ayta olamiz. Chunki bank omonatlarni jalb qilib, uning evaziga omonatchilarga qimmatli qog'ozlarni topshiradi. Bu aksiyalar, obligatsiyalar, deposit sertifikatlar va boshqalardir. Keying ko'rsatmasi - “...qabul qilingan mablag'lardan tavakkal qilib kredit berish yoki investitsiyalash uchun foydalanish...”, bu yerda banklar qimmatli qog'ozlarni muomalaga chiqarish evaziga yig'ilgan mablag'lardan kreditlar beradi yoki boshqa ob'ektlarga (boshqa qimmatli qog'ozlarga ham bo'lishi mumkin) investitsiya qiladi. “...to'lovlarni amalga oshirish...”, - bu yerda ham banklar qimmatli qog'ozlar bo'yicha foiz, dividend va boshqa to'lovlarni amalga oshirishi mumkin.

Yuqoridagi kichik bir taxlilimizdan ko'rinib turibdiki, bankka berilgan ta'rifdagi barcha ko'rsatmalar banklarning qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiradigan ham emission, ham investitsion, qolaversa to'lovlarni amalga oshirishda vositachilik operatsiyalarini nazariy – metodologik asosini tashkil qilar ekan.

⁵ Butikov I. “Qimmatli qog'ozlar bozori” T.: “Konsauditinform” 2001y., 247-b

Tijorat banklari universal moliya – kredit institutlari bo'lib, qimmatli qog'ozlar bozorining ishtirokchilari hisoblanadi. Turli mamlakatlarda tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoridagi o'rni turlichadir. Lekin, shuni aytish kerakki, tijorat banklarining milliy va xalqaro qimmatli qog'ozlar bozorilari bilan o'zaro munosabatlarning amaliy jihatdan bo'g'liqligi bo'lgandek umumiy nazariy bog'liq tomonlari ham bor.

Jahon moliya bozorini xalqaro miqyosda globallashtirgan bozor deb tavsiflash mumkin. Jahon moliya bozori moliyaviy globallashtiruv jarayoni mahsuli bo'lib, industrial mamlakatlarni umumjahon miqyosda iqtisodiy samaradorligini keskin oshirdi. Lekin bu jarayon rivojlanayotgan mamlakatlar rivojiga ijobiy ta'sirdan ko'ra ko'proq salbiy ta'sir ko'rsatishi hozirda barchaga ayon bo'lib qoldi. Buning sababi rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti industrial davlatlar iqtisodiyotiga ko'pdan bog'liqligida deb bilish mumkin. Ammo bunga qaramasdan rivojlanayotgan mamlakatlar iloji boricha moliyaviy globallashtiruvning ijobiy taraflarini o'zlarida joriy qilishni tinmay davom ettirmoqdalar. Misol uchun, Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlari, Rossiya, Qozog'iston, Ukraina, Latviya, Litva, Estoniya, Xitoy, Indoneziya, Malayziya, Singapur, Koreya, Janubiy Afrika Respublikasi, Braziliya, Chili, Argentina va shu kabi davlatlar. Bu mamlakatlarning borgan sari jahon moliya bozoridagi salmog'i oshib bormoqda, moliyaviy globallashtiruv jarayonlariga qo'shilishi tezlashmoqda, natijada iqtisodiy samaradorligi sezilarli ortmoqda.

Moliyaviy globallashtiruv sharoitida moliya bozorlarini rivojlanishi uzoq kelajakda dunyoning istalgan joyidan va vaqtda ishtirok etish imkonini beruvchi xalqaro elektron birjani vujudga kelishini (hisob-kitob markazi va markaziy depozitariy bilan kompleksda) tahmin qilish mumkin. Hozirda jahon moliya bozorlaridagi qimmatli qog'ozlarning aylanishi xalqaro tovar aylanmasi hajmidan 60-70 barobar ko'p, bu ko'rsatkichning borgan sari ortib borishi tendensiyasini kuzatish mumkin. Bunda xalqaro portfel investitsiyalarining salmog'i bevosita investitsiyalar va xalqaro kreditlar hajmidan sezilarli katta

bo'lib, bunga moliya bozorlarining iqtisodiyotdagi r Statistika ma'lumotlarining tahlili quyidagilarni ko'rsatadi:

- moliya bozorlarining o'ta notekis rivojlanishi, raqobatning kuchliligi, alohida mamlakatlar ulushlarining barqaror emasligi. Industrial va rivojlanayotgan davlatlar va ularning moliya bozorlari yillik kapitalizatsiya darajasining keskin farqlanishi;

- 10-15 yillik o'lchamga ega uzoq muddatli tendensiyalar. Masalan, shu davr davomida Fransiya, Ispaniya, Gonkong, Indoneziya, Xitoy, Turkiya, Meksika, Hindiston, Rossiya kabi davlatlar o'z salmog'ini tez oshirgan. Bir qator rivojlangan davlatlarda (Shveytsariya, Germaniya, AQSH) va ba'zi rivojlanayotgan mamlakatlarda (Braziliya, Hindiston) aksiyalar bozorining o'sish sur'atlari barqaror oshib borgan. Aksincha 1990 yillarning o'rtasida bir qator mamlakatlar (Yaponiya, Kanada, Tayvan, Koreya, Malayziya) investitsion resurslarni jalb qilish borasida o'z o'rinlarini berib qo'yganlar;

- unchalik katta bo'lmagan bozorlarning tez rivojlanishi (masalan, Xitoy, Indoneziya), agarda bunday rivojlanish milliy iqtisodiyotning o'sishi bilan ta'minlangan bo'lsa;

- qisqa muddatli effektlar – masalan, Ispaniya va Gonkongda (1993-yil), Turkiyada (1999-yil) kapitalizatsiya hajmining o'ta tez o'sishi, Malayziyada (1993-1997 yillar) bozorning tebranishlari, AQSHda (1996-1999 yillar, 2002-2006 yillar), Tayvanda va Koreyada (1990-yillar boshida va 2000-yillarda) bozor hajmining tez ortishi;

- bozorlar va ularning guruhlarini bir-birlari bilan raqobatlashib qarama-qarshi dinamikaga ega bo'lishi mumkin (investorlarni 1997-1998 yillar oxirida rivojlanayotgan bozorlardan borgan sari rivojlangan bozorlarga ketishi). Bunda raqobatning regional aspekti ham muhim ahamiyatga ega, masalan, 1997-1998-yillarda Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlari bozorlariga Osiyo va Lotin Amerika bozorlariga qaraganda inqiroz kamroq ta'sir ko'rsatgan. Rivojlangan bozorlarning risklari rivojlanayotgan bozorlarnikiga qaraganda ancha kamligini kuzatish mumkin.

Yuqorida keltirilgan tendensiyalar negizida bir qator muammolar mavjudligini ko'rish mumkin. Masalan, moliya bozorlari modellarining keskin farqlanishi, moliyaviy globallashuv jarayonlarining turli mamlakatlarda har xil kechishi, tashqi va ichki fundamental omillarning har xil mamlakatlarga turlicha ta'siri, mamlakatlar o'rtasida bozor risklarining turlicha taqsimlanishi, jahon miqyosida iqtisodiy o'sishning pasayishi va shu kabilar.

Jahon amaliyotida 50 – yillarning oxiridan boshlab tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bozoriga ham bevosita, ham bilvosita yo'llar bilan ta'siri va kirib borishi kuzatilgan. Tijorat banklarining o'rni qimmatli qog'ozlar bozorida qonun bilan chegaralangan mamlakatlarda (Yaponiya, AQSH, Kanada va boshqalar) ular trast operatsiyalari, brokerlik firmalari bilan hamkorlik, investitsion kompaniyalar va banklarni kreditlash kabilar orqali investitsion va vositachilik faoliyatlari bilan shug'ullanish uchun aylanma yoki egri yo'llar qidirib topmoqda.

Qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarda keng faoliyatni Germaniya tijorat banklari yuritmoqda. Bunda banklarga qonun tomonidan qimmatli qog'ozlar bilan bo'lgan barcha operatsiyalarni amalga oshirish ruxsat berilgan, ya'ni ular emitentlar (asosan obligatsiyalarni muomalaga chiqarish), vositachilar va qolaversa yirik investorlar sifatida ishtirok etadilar.

I bob bo'yicha xulosa

“...davom etayotgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi va uning mamlakatimiz iqtisodiyotiga ta'sirini e'tiborga olgan holda bank-moliya tizimi barqarorligini ta'minlash muhim ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda”⁶. Shunday ekan, moliya bozorining har bir segmentini yaxlit mezonlar asosida ilmiy tadqiq etish respublikamiz moliya bozori barqarorligining konseptual asoslarini

⁶ Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. T.: O'zbekiston, 2010-yil, 56-bet

takomillashtirishga xizmat qiladi. Mamlakatimiz fond bozorining investitsion jozibadorligini oshirish birinchi galda hal qilinishi lozim masaladir. Bunda fond bozori orqali qulayliklari va afzalliklarini ko'rsatib, uni individual va korporativ sarmoyadorlarning bo'sh turgan pul mablag'laridan eng yuqori daromad keltiruvchi moliyaviy makonga aylantirish lozim.

Moliya bozori konsepsiyasi moliyaviy resurslarning doiraviy aylanishidan chetda bo'lgan mablag'larni moliya bozoriga jalb etib, ularga muhtojlarni to'liq ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish yo'llarini o'zida mujassamlashtiradi.

Moliya bozoriga resurslarni keng jalb etish uchun zamon talabiga mos moliya bozori institutlarini shakllantirish, turli mulk huquqini himoya qilgan holda fond aktivlari kapitallashuvini oshirish, bozor infrastrukturasini rivojlantirish bilan bog'liq yirik investitsion va mahalliy loyihalarni amalga oshirish, pensiya sohasidagi islohotlarni jadallashtirish, moliyaviy operatsiyalar uchun va korporativ boshqaruv sohasida zamonaviy qonuniy-huquqiy bazani barpo etish kabi masalalar bilan bog'liq.

II. BOB. BANKLARNING MOLIYA BOZORIDAGI INVESTITSION FAOLIYATINING JORIY XOLATI

2.1. Banklarning moliya bozoridagi asosiy operatsiyalari

O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga binoan tijorat banklarning moliya bozorida quyidagi operatsiyalarni amalga oshirishga ruxsat etilgan:

- Qimmatli qog'ozlar (veksel, aksiya, obligasiyalar, depozit sertifikatlari va boshqalar) ni chiqarish.

- Qimmatli qog'ozlarni sotib olish, sotish, saqlash, ular bilan boshqa operatsiyalarni amalga oshirish;

- Tovar yetkazib berish va xizmat ko'rsatishdan kelib chiqadigan talab huquqini olish, bunday talablarni inkasatsiya qilish;

- Mijozlar ishonib topshirgan operatsiyalarni: mablag'larni jalb etish va joylashtirish, qimmatli qog'ozlarni boshqarish va ho kazoo ishlarni bajarish;

- Fond bozori ishtirokchilariga bu boradagi bank faoliyati yuzasidan maslahatlar berish;

Yuqoridagi sanab o'tilgan faoliyat turlarini amalga oshirish borasida tijorat banklari uchun cheklashlar yo'qligi sababli ular fond bozorida professional qatnashchi – investitsion instituti sifatida ish tutadi. Qimmatli qog'ozlar bozoridagi holatdan kelib chiqib, tijorat banki qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan u yoki bu operatsiyalarini, faoliyat yo'nalishlarini tanlaydi. Bank siyosati bir yo'la ko'plab maqsadlarni ko'zlagan holda yuritiladi. Banklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyatdan asosiy maqsadlari quyidagichadir:

- Qimmatli qog'ozlar chiqarish asosida an'anaviy kredit va hisob-kitob faoliyati yuritish uchun qo'shimcha pul resurslari jalb etish;

- Qimmatli qog'ozlarga sarflangan o'z investitsiyalaridan bankka to'lanadigan foiz va dividendlar evaziga va qimmatli qog'ozlarning kurs qiymati oshishi tufayli foyda olish;

- Mijozlarga qimmatli qog'ozlar operatsiyalariga doir xizmatlar ko'rsatishdan foyda olish;

- Erkin raqobat asosida bankning ta'sir sohasini kengaytirish hamda korxona va tashkilotlarning kapitallarida qatnashish evaziga yangi mijozlarni jalb etish;

- Tanqis resurslardan bahramand bo'lish huquqini beradigan va bankniki bo'ladigan qimmatli qog'ozlar orqali shunday resurslardan foydalanish ;

- Bankning likvidlik mablag'lariga qo'yilmalarning daromadlilikini ta'minlagan holda likvidlik zaruriy zaxirasini saqlab berish;

- Mijozlarning qimmatli qog'ozlarni me'yorida olib – sotishdan hamda molyaviy tavakkalchiliklarini qimmatli qog'ozlar hosilalari bilan amalga oshiriladigan operatsiyalar orqali sig'urta qilish.

Tijorat banklarning moliya bozoridagi faoliyati olingan umumiy bank litsenziyasi tijorat banklariga qimmatli qog'ozlar bozorida qo'shimcha litsenziyasiz faoliyat yuritish imkonini beradi. Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlarga oid operatsiyalarni amalga oshiradigan mutaxassislariga nisbatan birgina cheklash bor. Ular Moliya vazirligi tomonidan tashkil etilgan "Qimmatli qog'ozlarga doir operatsiyalar" kursida o'qib, fond bozori mutaxassislari sifatida nomlari yozilgan malaka attestatlarini olishlari kerak.

Qonunlarda tijorat banklariga aksiyalar, obligatsiyalar, depozit sertifikatlar va jamg'arma sertifikatlar, veksellar kabi qimmatli qog'ozlar turlarini chiqarishiga ruxsat beriladi. Banklar aksiyalarni ustav fondlarini shakllantirish maqsadida chiqaradi.

Qonunlarda tijorat banklariga aksiyalar, obligatsiyalar, depozit sertifikatlar va jamg'arma sertifikatlar, veksellar kabi qimmatli qog'ozlar

turlarini chiqarishiga ruxsat beriladi. Banklar aksiyalarni ustav fondlarini shakllantirish maqsadida chiqaradi.

Banklar qarz mablag'lari jalb etish uchun o'zining qarz majburiyatlari – obligatsiyalar, depozit va depozit jamg'arma sertifikatlar, veksellar chiqarmoqda. Bundan tashqari, ular qimmatli qog'ozlar hosilalari (opsionlar, fyucherslar) chiqarishi mumkin.

Faqat yirik sanoat korxonalarining qarz majburiyatlari yoki aksiyalarigina bank qimmatli qog'ozlari bilan jiddiy raqobatlasha oladi. Biroq real sektorni mablag' bilan ta'minlash, daromadlilik jihatidan bank foizlariga tenglasha olmaydi.

Shunday qilib, bank qimmatli qog'ozlari uzoq muddatli manfaatlarni ko'zlaydigan investorlarni uchun ham, vaqtincha ishlatilmayotgan mablag'larini joylovchilar uchun ham ancha manfaatli qo'yilma ob'ektidir. Uzoq muddatga mo'ljallangan maqsadlarni amalga oshirish ko'zlaganda yirik va o'rtacha tijorat banklarning aksiyalariga mablag' investitsiyalash eng yuqori samara berishi mumkin. Bunday holda aksiyador iqtisodiyotning u yoki bu sohalaridagi konyuktura tebranishlaridan birmuncha kafolatlangan bo'ladi, ya'ni bankning o'zi uning mablag'lari sarflanayotgan tarmoqlarning ahvolini e'tibor bilan kuzatib boradi va imkoni boricha o'z kredit portfelini diversifikatsiyalaydi.

Hozirgi vaqtda mavjud qoidalarga binoan banklarning depozit qog'ozlar hosilalari – Davlat mulki qo'mitasi qoshida tashkil etilgan Qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazi tomonidan ro'yxatga olinadi.

Qimmatli qog'ozlar bozorida moliyaviy broker sifatida banklar komission shartnoma yoki topshiriq shartnomasi asosida mijozning hisobidan amalga oshiriladigan qimmatli qog'ozlar oldi – sotdisida vositachilik (agentlik) vazifalarini bajaradi.

Brokerlik operatsiyalari. O'z mijozlarining topshiriqlariga binoan banklar komissioner sifatida harakat qilib, komission operatsiyalarni amalga

o'shirishi, ya'ni o'z nomidan mijozning hisobidan qimmatli qog'ozlar oldi – sotdisiga oid bitimlarni tuzishi mumkin. Bunda bank mijozning hamma ko'rsatmalarini, jumladan, bitim tuzish va uning joyiga kursni cheklashga oid ko'rsatmalarini bajarishi lozim hamda komission haq olishga, mijozning topshirig'ini bajarishda qilingan qo'shimcha sarf – xarajatlar kompensatsiyasiga haqlidir. Komission bitim quyidagi ikkita shartnomaga asoslanadi:

- bank (komissioner) bilan mijoz (komitent) o'rtasidagi shartnoma;
- komissioner bilan bitimning (qarshi bitimning shartnomasining) uchunchi qatnashchisi o'rtasidagi shartnoma.

Odatda, qimmatli qog'ozlar sotib olishga doir komission shartnoma tuzishdan oldin xaridor-komitentlar visitachi bankning tasarrufiga berish uchun o'z hisob – kitob varag'iga zaruriy qimmatli qog'ozlar sotishga oid komission shartnoma tuzishda sotuvchi – komitent o'zi sotmoqchi bo'lgan qimmatli qog'ozlarni visitachi bankda oldindan deponentlab qo'yadi.

Bank kreditidan foydalanib qimmatli qog'ozlar sotib olingan taqdirda (agar kredit boshqa bankdan olingan bo'lsa), mijoz uning uchun qimmatli qog'ozlar sotib olish operatsiyasini bajaradigan vositachi bankni bundan xabardor qilishi lozim.

Qimmatli qog'ozlar oddiy komissiyasi amalga oshirilganda bank uchunchi shaxs bilan qarshi bitim tuzish orqali operatsiya o'tkazishi lozim. Bank sotishga oid bitim tuzganda eng foydali xaridorni, sotib olishga doir bitimni tuzganida esa eng foydali sotuvchini topadi. Bitim tuzilgach, bu haqda komitentni darxol habardor qiladi. Ushbu bitimni uchunchi shaxs bajarishi uchun kafillikni o'z zimmasiga olgan taqdirda bank mijoz oldida mazkur bitim yuzasidan batamom javobgar hisoblanadi.

Bank ishtirokidagi qimmatli qog'ozlar komissiyasi deganda qimmatli qog'ozlarni mijozdan o'z mablag'lari hisobiga sotib olish yoki o'z partfelidan qimmatli qog'ozlarni sotish nazarda tutiladi. Mazkur bitimlarni

amalga oshirishda bank birjada o'z nomidan o'z hisobidan harakat qiladi. Bank tartibga solinadigan bozorida rasmiy savdoga yoki fond birjalarining tartibga solinadigan bozorida ruxsat etilgan qimmatli qog'ozlar bilangina o'zi ishtirokidagi komission operatsiyalarni amalga oshiradi. Bunday operatsiya bajarilganda bank operatsiya to'g'risida mijozga taqdim etadigan hisobotida bank to'lagan yoki olgan narx rasmiy birja kursiga to'g'ri kelishini tasdiqlaydigan ma'lumotlarni keltirishi lozim.

Tranzit komission bitimlar deganda birjada qatnashish huquqiga ega bo'lgan banklarning boshqa, ya'ni bunday operatsiyalarda qatnashishiga ruxsat berilmagan banklar va boshqa kredit institutlarining topshirig'iga asosan amalga oshiradigan operatsiyalar tushiniladi. Bunda bank boshqa komissionerning topshirig'iga ko'ra komissioner rolini bajaradi. Dastlabki komissioner transit komissionerning to'g'ri tanloviga javobgar bo'ladi.

Banklarning topshiriq shartnomasi asosidagi brokerlik operatsiyalarida mijoz bankka uning nomidan qimmatli qog'ozlar sotib olish yoki sotish topshirig'ini beradi. Bu faoliyat topshiriq shartnomasi asosida amalda oshiriladi. Topshiriq shartnomasi bo'yicha bir tomon bank (ishonch bildiruvchi) nomidan va hisobidan muayyan yuridik harakatlarni amalga oshirish majburiyatini o'z zimmasiga oladi. Mijoz bankka haq to'lashi, bank esa yuzilgan shartnomaga binoan o'ziga berilgan topshiriqni bajarishi lozim. Bunda bank berilgan topshiriqni faqat mijozning ko'rsatmalariga muvofiq bajarishi kerak. Bank mijozga oldindan so'rov bilan murojaat qila olmagan yoki o'z so'roviga o'z vaqtida javob olmagan bo'lsa, faqat mijoz manfati yo'lida ushbu ko'rsatmalardan chekinishi mumkin.

Mijozdan olingan topshiriqnoma qimmatli qog'ozlarning birjada qabul qilingan nomi (qat'iy foizli qimmatli qog'ozlarning chiqarilgan yili, seriyasi yoki razryadi va foiz stavkasi), miqdori (aksiyalar yuzasidan - donalarda, qat'iy foizli qimmatli qog'ozlar yuzasidan - nominal qiymati bo'yicha so'mda), kurs cheklashlari (limit), topshiriqnomaning amal qilish muddati, topshiriq beruvchi mijozning nomi va to'liq manzili, mijoz hisob

– kitob varag'ining raqami, qimmatli qog'ozlarni yetkazib berish va saqlash tartibi (mijozning hisobvarag'iga, maxsus hisobvaraqa yozib qo'yish, qo'lga berish), qo'shimcha ko'rsatmalar (talabnomani bajarish joyi, qimmatli qog'ozlarni yetkazib berish xususiyatlari va hokazolar), topshirianoma tuzilgan sana, korxona va tashkilot mas'ul shaxsining imzosi bo'lishi shart.

Mijozlardan og'zaki ravishda yoki telefon orqali olingan topshiriqlar yozma tarzda rasmiylashtiriladi va mas'ul shaxsning imzosi bilan tasdiqlanadi. Qanday operatsiya (sotib olish yoki sotish) to'g'risida gap borayotganligi talabnomaning matnida aniq ko'rsatilishi kerak. Talabnomalarga kiritiladigan o'zgartirishlar va tasdiqlashlar, shuningdek, qo'shimcha – talabnomalar alohida ro'yxatdan o'tkaziladi.

Talabnomalar, yuqorida ta'kidlanganidek, limitlangan va limitlanmagan bo'ladi. Limitlangan talabnomaga muvofiq operatsiya o'tkazilganda sotib olayotganda narx talabnomada aytilganidan yuqori bo'lmasligi lozim. Limitlanmagan talabnomaga muvofiq talabnoma har qanday sharoitda ham bajarilishi lozim, kurs cheklanmaydi. Iloji boricha past narxda sotib olish, imkon qadar yuqori narxda sotish kerak. Ko'pincha limitlangan talabnomalar berilganda bankka mijoz ko'rsatgan limit atrofida turlicha harakat qilish imkoniyatlari beriladi, ya'ni limitlangan baholardan birmuncha past yoki yuqori baxoda oldini – sotdini amalga oshirish mumkin.

Mijoz talabnomada uni bajarishning eng uzoq muddatini ko'rsatishi yoki bankning harakatlar vaqtini umuman cheklamasligi mumkin. Bunday hollarda birjaning joriy oydagi so'nggi ish kuni uni bajarishning oxirgi muddati hosoblanadi. Mijoz talabnomani ushbu muddat tugagunga qadar qaytrib olishi mumkin. Talabnomalrda cheklashlar aniq belgilanmaganda, birinchidan, dividendlarni to'lashning e'lon qilinishi talabnomani bekor qilishga yoki uning amal qilinishi vaqtincha to'xtatib qo'yishga asos bo'lmaydi. Talabnoma limitlangan bo'lsa, mijoz ko'rsatgan limit, odatda, sof dividendga teng miqdorda kamaytiriladi. Kamaytirish aksiyadorlarning umumiy yig'ilishidan keying kundan kuchga kiradi. Amaliyotda

aksiyadorlik jamiyatlari bu jamiyat direktorlari kengashining qaroriga ko'ra dividendlarni kvartal sayin to'lab borishlari mumkin. Ikkinchidan, agar mijozni qiziqtiruvchi qimmatli qog'ozlar savdo – sotig'i bir necha birjada amalga oshirilsa, mijoz o'z manfaatlarini ko'zlagan holda bankka operatsiyalarni ushbu birjalarning birida o'tkazish ko'rsatmasini berishi mumkin. Uchinchidan, talabnomaning birjaga berilishidan oldin bank uning ta'minlanganligini tekshirishi kerak. Ya'ni sotish to'g'risida talabnoma berilganda mazkur qimmatli qog'ozlar chindan ham mijozning portfelida borligi, sotib olish uchun talabnoma berilganda esa bank mijoaning hisobvarag'i ahvoli bunday operatsiya'ni amalga oshirishiga imkon berishini tekshirishi zarur. To'rtinchidan, qimmatli qog'ozlar oldi – sotdisiga oid topshiriqlar bitimni birjada amalga oshirish, o'z partfeli uchun qimmatli qog'ozlar sotib olish yoki o'z partfelidan qimmatli qog'ozlar sotish yo'li bilan bajarilishi mumkin.

Agar mijozning talabnomasi rasmiy tartibga solinadigan bozorda katirofka qilinsa, bunday bitimlar hamma hollarda ham birja orqali amalga oshiriladi.

Tijorat banklarining investitsiya kompaniyalari sifatida faoliyati. Investitsiya kompaniyasi qimmatli qog'ozlar chiqarishni tashkil etadigan va kafolatlaydigan, mablag'larning asosiy qismini qimmatli qog'ozlarga sarflaydigan, diler sifatida qimmatli qog'ozlar savdo – sotiqlik qiladigan ixtisoslashgan korxonadir.

Tijorat banklari investitsiya kompaniyalari sifatida faoliyat yuritganida emitent bilan kelishish asosida qimmatli qog'ozlar chiqarishning tashkilotchisi sifatida harakat qilishi mumkin (andarrayting). Bank emitentning qimmatli qog'ozlarini chiqarishni tashkil etib, aslida bilvosita qimmatli qog'ozlar emissiyasini amalga oshiradi, ya'ni vositachi sifatida harakat qiladi.

Xususiyy va davlat sektori korxonalari qimmatli qog'ozlar chiqarishda aksariyat hollarda uchunchi shaxslarning xizmatiga murojaat etadi. Bunday

hollarda odatda banklar ushbu xildagi faoliyat yurishda eng katta tajriba vaq imkoniyatga ega bo'lgan institutlar sifatida harakat qiladilar. Chunki, birinchidan, bankka boshqalarga nisbatan mijozlarning ishonchi yuqori. Agar banklar o'z mijozlarining ishonchini qozongan bo'lsa, odatda, mijozlar bank tarqatadigan qimmatli qog'ozlarga ham shunday ishonch bilan qaraydilar. Investitsiyalardan manfaatdor bo'lgan shaxslarga, o'ziningmijozlariga bank shubhali qimmatli qog'ozlarni hech qachon taklif etmaydi. Banklarning vositachiligi emissiya amaldagi qonunlar va qimmatli qog'ozlar bozorida qabul qilingan qoidalarining ham kafolati bo'lib xizmat qilishi kerak.

Ikkinchidan, banklar bozor to'g'risida yetarlicha axborotga ega va malakali xodimlari bor. Bu esa ularning bozorda yuzaga kelayotgan vaziyatni darxol baholay olishlariga imkon beradi.

Uchinchidan, bank emitentlarning qimmatli qog'ozlarini gmfaafyshnfedsh joylashtirishni osonroq tashkil eta oladi, chunki u o'z bo'linmalari va filliallaridan foydalanadi, bu esa investorlar sonini oshirish imkonini beradi. Emitentlar va investorlar o'rtasida vositachilik qilganda bank imkon qadar foyda olishni ko'zlab harakat qiladi.

Bank emitent hamda emitentning qimmatli qog'ozlarini chiqarish tashkilotchisi bo'lganda, emitent bilan kelishish asosida qimmatli qog'ozlarni ularning birinchi egalariga sotishni amalga oshirganda, barcha investorlarga narxlar jihatidan teng shart – sharoitlarni ta'minlab berishi shart. Ya'ni, masalan, birinchi chiqarilgan aksiyalarning narxi ularning birinchi egalariga sotishda bir xil bo'lishi lozim.

Depozitar faoliyat. Qimmatli qog'ozlarni hisobga olish va saqlash bilan bog'liq bo'lgan depozitar faoliyat ham qimmatli qog'ozlar bozoridagi tadbirkorlik faoliyatining turlaridan biridir. Depozotar faoliyat deponent bilan depo hisobvarag'i yuzasidan yozma ravishda tuzilgan oddiy shartnoma asosida amalga oshiriladi. Depozitariyning hisobga olish registirlaridagi yozuvlar jamlangan depo hisobvarag'i depozitariyda

qimmatli qo'g'ozlarni hisobga olishning asosi hisoblanadi. Depozitariy faoliyati o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- ❖ Mijozlarning topshirig'iga binoan qimmatli qo'g'ozlarni saqlash;
- ❖ Emitent bilan kelishilgan holda qimmatli qo'g'ozlar egalari reestrini (aksiyadorlar reestrlarini) yuritish;
- ❖ Mijozlarning topshirig'iga binoan qimmatli qo'g'ozlardan olinadigan daromad, soliq va boshqa ajratmalarni hisobvaraqlarga o'tkazish;
- ❖ Elektron depozitariy orqali qimmatli qo'g'ozlar chiqarish va joylashtirish va hokazolarni tashkil etish;
- ❖ Investitsiya fondlarida buhgalterlik hisoboti to'g'ri yuritilishini nazorat qilish.

Tijorat banklari umumiy bank litsenziyasi asosida depozitar faoliyat yuritish huquqiga ega. Banklarning ham boshqana investitsion institutlar singari depozitar faoliyati "Depozitariyda qimmatli qo'g'ozlarni chiqarish, qayd qilish va muomalasini hisobga olish qoidalarini" ga muvofiq tartibga solinadi.

Konsalting (maslahat) operatsiyalari. Tijorat banklari o'zining mijozlariga va boshqa fond bozorining ishtirokchilariga, aholiga qimmatli qo'g'ozlar chiqarish, ularning muomalada bo'lishi, fond partfelini shakllantirish va boshqalar yuzasidan maslahat xizmatlari ko'rsatadi. Ular shartnoma asosida faoliyat yuritadi. Amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ish turlari quyidagilardir:

- qimmatli qo'g'ozlar bozorini tadqiq qilish va istiqbolini belgilash;
- huquqiy maslahatlar berish;
- kasb o'qitib – o'rgatish;
- qimmatli qo'g'ozlarni baholash;
- axborot xizmatlari ko'satish.

Ushbu sohada xizmatlar ko'rsatish ob'ektiv zaruriyatini qimmatli qo'g'ozlar industriyasining murakkabligi, fond bozorining xilma – xilligi,

unda vaziyat tez o'zgarib turishi, mas'uliyatli jihatlarining ko'pligini belgilab bermoqda.

Bank maslaxat xizmatlari sarmoyalarni u yoki bu moliya aktivlariga (aksiyalarga, obligatsiyalarga va boshqalarga) joylashtirishning foydaliligi, korxonaning likvid resurslarini optimal boshqarish, moliyaviy rejalashtirish masalalariga daxldordir.

Trast operatsiyalari. Trast (e'timodli) operatsiyalari bank ishida, shuningdek, banklarning sanoat va iqtisodiyotning boshqa sohalari bilan aloqalarida katta ro'l o'ynamoqda.

Trast tushunchasi mijoaning qimmatli qo'g'ozlari portfeli yoki ushbu portfelning bir qismini hamda u bilan bog'liq bo'lgan pul mablag'larini e'timodli boshqarish (dividentlarni, foizlarni inkasatsiya qilish, ularni qayta investitsiya qilish, qimmatli qo'g'ozlar sotuvidan pul tushishi va hokazo) kiradi.

Aksiyadorlik jamiyatlari, korxonalar va mehnat jamoalarining aksiyalari, davlat qimmatli qo'g'ozlar operatsiyalari tufayli muqarrar ravishda paydo bo'ladigan pul mablag'lari trast ob'ektlari bo'lishi mumkin.

Tijorat banklari xilma – xil trast operatsiyalarini bajarishi mumkin: mijozlarning pul mablag'larini boshqarish, mijozlarning fond portfellarini shakllantirish va qimmatli qo'g'ozlar paketlarini boshqarish; meroslar va xususiy trastlarni tasarruf etish, agentlik vazifalarini bajarish: obligatsiyalar chiqarish va to'lov muddati kelganda obligatsiyalarni to'lash fondlarini boshqarish; dividentlarni to'lashga, qimmatli qo'g'ozlarni saqlashga, ularning harakatini hisobga olishga oid agentlik vazifalarini amalga oshirish; topshiriqqa binoan qimmatli qo'g'ozlarni saqlash, qo'riqlash, tashish va jo'natish qimmatli qo'g'ozlarni trast hisobvarag'iga o'tkazib berish; qimmatli qo'g'ozlarga va qimmatli qo'g'ozlar operatsiyalariga oid tavakkalchilikni sug'urtalashda vositachilik qilish, qimmatli qo'g'ozlar operatsiyalari yuzasidan buhgalterlik hisobi yuritish va hisobotlar tuzish,

qimmatli qo'g'ozlar emitenti uchun transfert bo'yicha agent (qimmatli qo'g'ozlarni ro'yhatga oluvchi) vazifalarini bajarish.

2.2. Banklarning Toshkent Respublika fond birjasidagi ishtiroki

Moliya bozori iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblansa, fond birjasi esa moliya bozorining zaruriy bo'g'ini hisoblanadi.

«Toshkent» Respublika fond birjasi – bu qimmatli qog'ozlar bozoriga xizmat ko'rsatuvchi infratuzilmalar (Markaziy depozitariya, Hisob-kliring palatasi, ikkinchi pog'onali depozitariyalar, brokerlik idoralari) bilan birgalikda qimmatli qog'ozlar bilan savdo jarayonlarini yanada takomillashtirib borish orqali fond bozorining barcha sub'ektlari uchun investitsiya manbalariga erkin kira olish imkoniyatini yaratib beruvchi tashkillashgan va doimiy faoliyat ko'rsatadigan qimmatli qog'ozlar bozoridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 21-yanvardagi «Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulk manfaatlarini himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida»gi Farmoniga muvofiq tashkil etilgan «Toshkent» Respublika fond birjasi bugungi kunda iqtisodiyotning barqaror o'sish sur'atlarining asosiy shartlaridan biri bo'lgan qimmatli qog'ozlar bozorining shakllanishida va uning rivojlanishida faol ishtirok etmoqda. Zero, mazkur muassasa aksiyadorlik jamiyatlarining qimmatli qog'ozlarini birlamchi joylashtirish va ularning ikkilamchi bozorda erkin muomalada bo'lishi hamda investorlarning qimmatli qog'ozlar bilan oldi-sotdi jarayonlarini amalga oshirishlari uchun zarur shart – sharoitlarni yaratib kelmoqda.

Birja savdolari orqali, xususiylashtirilgan korxonalar negizida tashkil etilgan aksiyadorlik jamiyatlari ko'rinishidagi mamlakat iqtisodiyotining turli sohalari haqiqiy mulkdorlarga va shunga mutanosib ravishda keng ko'lamdagi tarkibiy o'zgartirish va modernizatsiyalash uchun yirik mablag'lar jalb qilinishiga, yangidan tashkil etilayotgan aksiyadorlik jamiyatlari esa o'z

investitsiya loyihalarini amalga oshirishlari uchun qo'shimcha moliyaviy manbalarga ega bo'lmoqdalar. Aksiyadorlik jamiyatlari o'z qimmatli qog'ozlarini chiqarish va ularni «Toshkent» Respublika fond birjasi savdolari orqali joylashtirish hisobiga, korxona rivojlanishi uchun ichki va tashqi kapital bozoridan cheklanmagan miqdorda investitsiya resurslarini jalb qilishlari mumkin.

Mamlakatimizda qimmatli qog'ozlar bozorining shakllanishida «Toshkent» Respublika fond birjasi faoliyatini baholab ta'kidlash mumkinki, uning tashkil etilishi va savdo bitimlari zamonaviy texnologiyalar asosida amalga oshirilishi natijasida barcha investorlar uchun qimmatli qog'ozlar bozorida qulay va ochiq ishtirok etish imkoniyati paydo bo'ldi.

«Toshkent» Respublika fond birjasi mamlakatimiz qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy savdo maydoni hisoblanadi. 2012-yil natijalari bo'yicha birja savdo hajmi qimmatli qog'ozlar bozori umumiy aylanmasining 13,3 % foizini tashkil qildi (2011- yilda bu ko'rsatkich 3,8 % ni tashkil qilgan edi).

Birja savdo hajmlarining so'nggi besh yillikdagi natijalari tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, 2012-yilda birja savdo aylanmasi o'z faoliyati davridagi eng yuqori ko'rsatkichga erishdi. 2007-2008-yillarda birja savdo aylanmasi 100 mlrd. so'mdan ko'proqni tashkil qilgan bo'lsa, 2011-yilda esa bu miqdor eng past ko'rsatkichni, ya'ni 64,4 mlrd. so'mni tashkil qilgan edi.

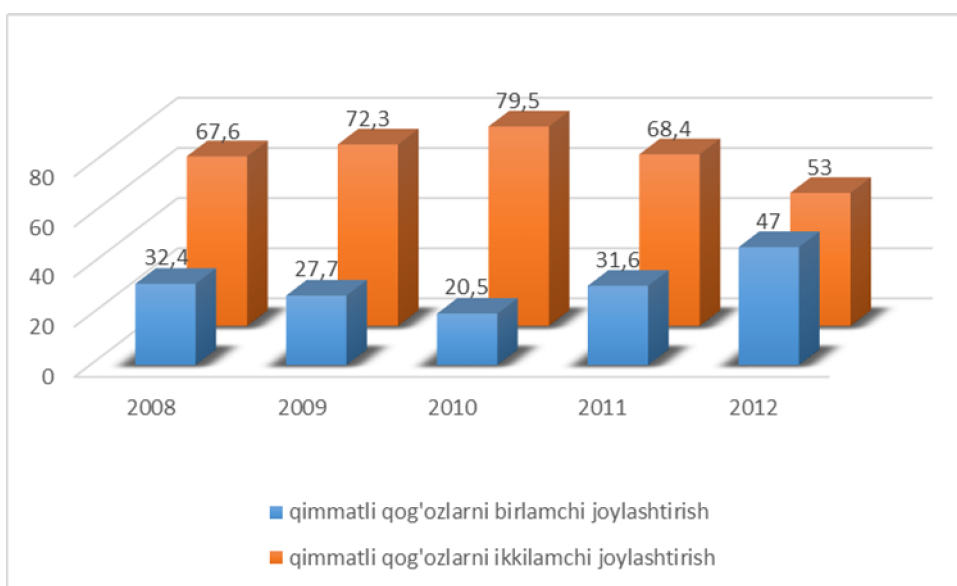
2012-yil birja faoliyatida sezilarli jonlanish kuzatilib, birja savdo aylanmasining umumiy hajmi 213,1 mlrd. so'mni tashkil qildi va bu 2011-yil natijalariga nisbatan 3,3 barobarga ko'p demakdir. Yil mobaynida 112 ta aksiyadorlik jamiyatining 224,7 mln. dona aksiyalari va 3 ta emitentning 69 ming dona korporativ obligatsiyalari bilan jami 1134 ta birja bitimlari amalga oshirildi.

Respublikamiz qimmatli qog'ozlar bozorining raqobatbardoshligini oshirishning asosiy ko'rsatkichi bu - ikkilamchi bozorning rivojlanish darajasi hisoblanadi. Tahlillarga ko'ra, so'nggi besh yil davomida fond birjasi savdo

aylanmasida qimmatli qog'ozlarning ikkilamchi bozori ustunlik mavqeiga ega bo'lmoqda (1-rasm).

3-rasm

«Toshkent» Respublika fond birjasi savdo aylanmasining 2007-2012 yillardagi dinamikasi⁷

Xususan, qimmatli qog'ozlarning ikkilamchi bozorda erkin muomalada bo'lish darajasi yildan-yilga o'sib borishi natijasida 2012-yilda uning aylanmasi 2011-yilga nisbatan 2,5 barobarga oshdi.

Birja savdolarining 2012-yil natijalariga ko'ra, qimmatli qog'ozlarni birlamchi joylashtirilish hajmining umumiy birja aylanmasidagi ulushi 47,0 % ni yoki 100,2 mlrd. so'mni tashkil etdi (3-rasm).

Shunday qilib, fond birja aylanmasining umumiy hajmi quyidagi holatni ko'rsatmoqda:

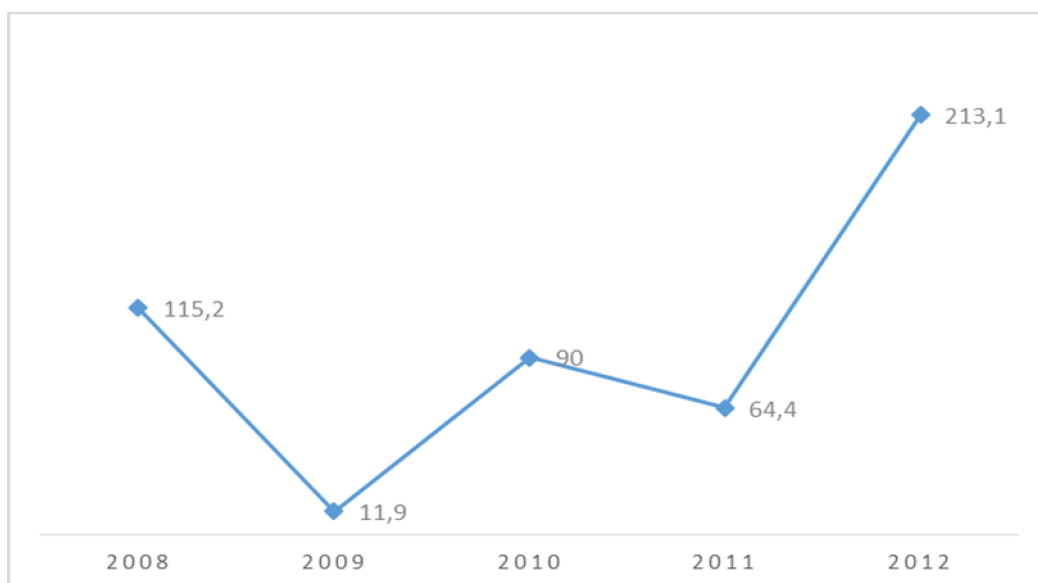
Birlamchi joylashtirish hajmi:

⁷ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

- xususiylashtirilgan korxonalar aksiyalari - 6,8 mlrd.so'm (2011-yilda yo'q);
 - qo'shimcha aksiyalar emissiyasi - 59,03 mlrd.so'm (2011-yilda 20,3 mlrd.so'm);
 - korporativ obligatsiyalar – 34,4 mlrd. so'm (2011-yilda 1 mln. so'm).
- Ikkilamchi bozor aylanmasi hajmi:
- aksiyalar - 77,3 mlrd. so'm (2011-yilda 44,03 mlrd.so'm);
 - korporativ obligatsiyalar – 35,7 mlrd.so'm (2011-yilda yo'q).

4-rasm

«Toshkent» Respublika fond birjasi savdo aylanmasida ikkilamchi bozorning 2007-2012 yillardagi dinamikasi⁸

«Toshkent» RFBda qimmatli qog'ozlarning birlamchi joylashtirilishi va ikkilamchi bozordagi aylanmasida qimmatli qog'ozlarning investitsion jozibadorligini quyidagicha tahlil qilish mumkin:

2012-yil yakunlari bo'yicha aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan birinchi marta chiqarilgan aksiya va obligatsiyalarni birlamchi joylashtirish orqali jalb

⁸ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

qilingan mablag'larning asosiy qismini tijorat banklari qimmatli qog'ozlarining ulushi tashkil qilmoqda, ya'ni umumiy qo'shimcha aksiyalar chiqariluvchi emissiyalari hajmining 67,8 % i.

O'zlarining qo'shimcha emissiyalarini fond birjasi orqali muvaffaqiyatli joylashtirgan emitentlar qatoriga sanoat tarmog'i korxonalarini («Uzavtosanoat» AK obligatsiyalari) – 25,8 % va savdo tarmog'i korxonalarini – 6,4 % ham kiritish mumkin.

Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlari ikkilamchi bozorda ham yuqori mavqeni egallab turibdi, ya'ni ikkilamchi bozor umumiy aylanmasining 65,4 % ini tashkil qilmoqda. Shuningdek, ikkilamchi bozorda sanoat korxonalarining qimmatli qog'ozlariga ham qiziqish katta bo'lmoqda – 19,4 %.

1-jadval

«Toshkent» RFBning 2012yildagi savdo hajmlari natijalari⁹

	Birlamchi bozordagi savdo hajmi		Ikkilamchi bozordagi savdo hajmi		Umumiy savdo hajmi	
	Savdo hajmi (mlrd.so'm)	Bitimlar soni	Savdo hajmi (mlrd.so'm)	Bitimlar soni	Savdo hajmi (mlrd.so'm)	Bitimlar soni
2011 yil	20, 3	239	44, 0	1 638	64,4	1 877
2012 yil	100, 2	356	112, 9	778	213,1	1 134
O'zgarishi, %	392	49	156	-52	231	-39

Birja bozorida emitentlar qimmatli qog'ozlari bilan tuzilgan bitimlarning hajmiy miqdori tahlil qilinganda, 2012-yildagi eng yirik bitim Tashqi Iqtisodiy Faoliyat Milliy bankining 25 000 dona obligatsiyalari bilan amalga oshirilgan

⁹ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

25,6 mlrd. so'mlik bitimdir. Birja savdolarining umumiy hajmi bo'yicha eng yuqori ulush Asaka bankiga tegishli bo'lib, umumiy birja savdo aylanmasining 18,9 % ini tashkil qildi.

2012-yilda birja bitimlari hajmi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichga erishgan 10 ta aksiyadorlik jamiyatlari quyidagilardan iborat.

2-jadval

2012-yilda qimmatli qog'ozlari bilan eng yirik bitimlarni amalga oshirgan emitentlar reytingi¹⁰

Emitent nomi	Bitimlar jami summasi mln. so'm	Birja aylanmasidagi ulushi, %
«Asaka» DATB	40 368	18,9
TIF Milliy banki	35 660	16,7
«O'ZAVTOSANOAT» AK	24 110	11,3
O'zbekiston sanoat-qurilish banki	14 421	6,8
IPOTEKA – BANK	13 204	6,2
UZKABEL	12 431	5,8
Ipak yo'li Uzinkombank	7 118	3,3
Markaziy Ippodrom	6 756	3,2
Qarshi Markaziy Buyum savdo kompleksi	5 943	2,8
Kapital Sug'urta	4 783	2,2
Jami	164 794	77,3

Fond birja bozorining 2012-yildagi savdo maydonlari bo'yicha tarkibiy ko'rsatkichlari quyidagicha:

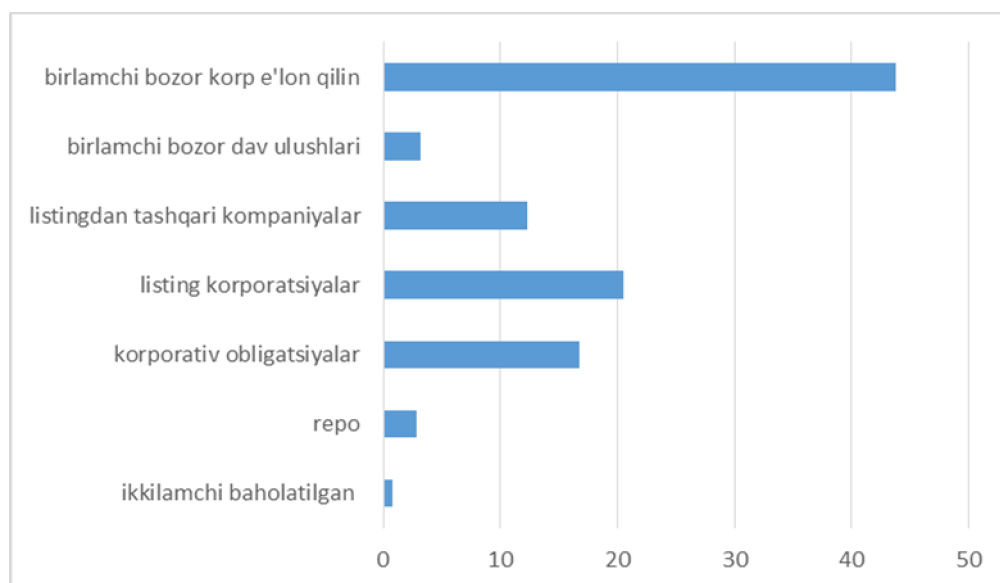
- Davlat aktivlarini sotish seksiyasida – 10 ta bitim, 6,8 mlrd. so'm;

¹⁰ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

- Korporativ qimmatli qog'ozlarni birlamchi joylashtirish seksiyasida (aksiya va obligatsiyalar) – 347 ta bitim, 93,4 mlrd. so'm;
- Listing korxonalari aksiyalari muomalasi seksiyasida – 405 ta bitim, 43,6 mlrd. so'm;
- Listingdan tashqari korxonalar aksiyalari muomalasi seksiyasida – 335 ta bitim, 26,2 mlrd. so'm;
- Baholanishi majburiy bo'lgan aksiyalar muomalasi seksiyasida – 2 ta bitim, 1,6 mlrd. so'm;
- Repo bitimlari seksiyasida – 33 ta bitim, 5,8 mlrd. so'm;
- Obligatsiyalarning ikkilamchi muomalasi seksiyasida – 2 ta bitim, 35,7 mlrd. so'm.

5-rasm

Birja savdo maydonlarining 2012-yildagi tarkibi¹¹

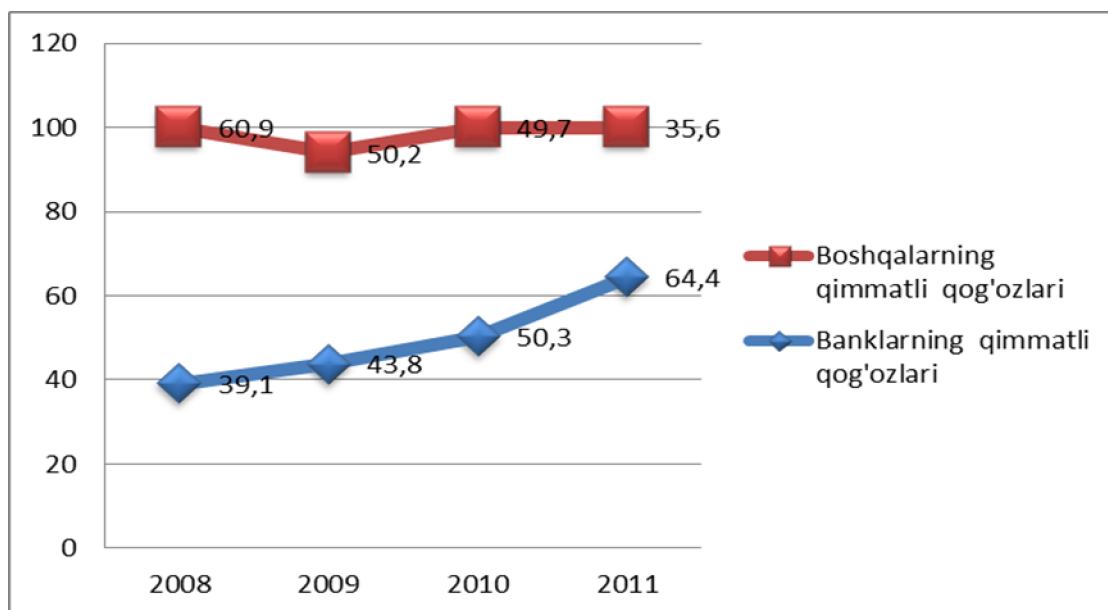
Fond birjasining 2012-yildagi faoliyatining iqtisodiyot sohalari bo'yicha tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, fond bozorining rivojlanishiga yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan iqtisodiyotning noxomashyo sohalari korxonalarining qimmatli qog'ozlariga bo'lgan talabning ortib borishi katta ta'sir ko'rsatmoqda.

¹¹ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

Bularga moliyaviy xizmat ko'rsatuvchi soha korxonalari, jumladan tijorat banklari qimmatli qog'ozlarining investitsion jozibadorligi sabab bo'lmoqda.

6-rasm

**«Toshkent» Respublika fond birjasi savdo aylanmasida
tijorat banklarining ulushi¹²**

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 6-apreldagi «Bank tizimining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish va investitsiyaviy faolligini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1317-sonli Qarori ijrosini ta'minlash bo'yicha olib borilgan ishlar samarasi natijasida tijorat banklarining qimmatli qog'ozlari bilan amalga oshirilgan bitimlar hajmi 2008-yilda umumiy birja aylanmasining 39,1 % ini tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2012-yilda 1,6 barobarga oshib, 64,4 % ni tashkil etdi (4-rasm).

Shuningdek, sanoat tarmog'idagi korxonalarning qimmatli qog'ozlari bilan tuzilgan bitimlarning hajmi ham umumiy birja aylanmasida 21,6 % ulushni tashkil qildi (46,0 mlrd.so'm).

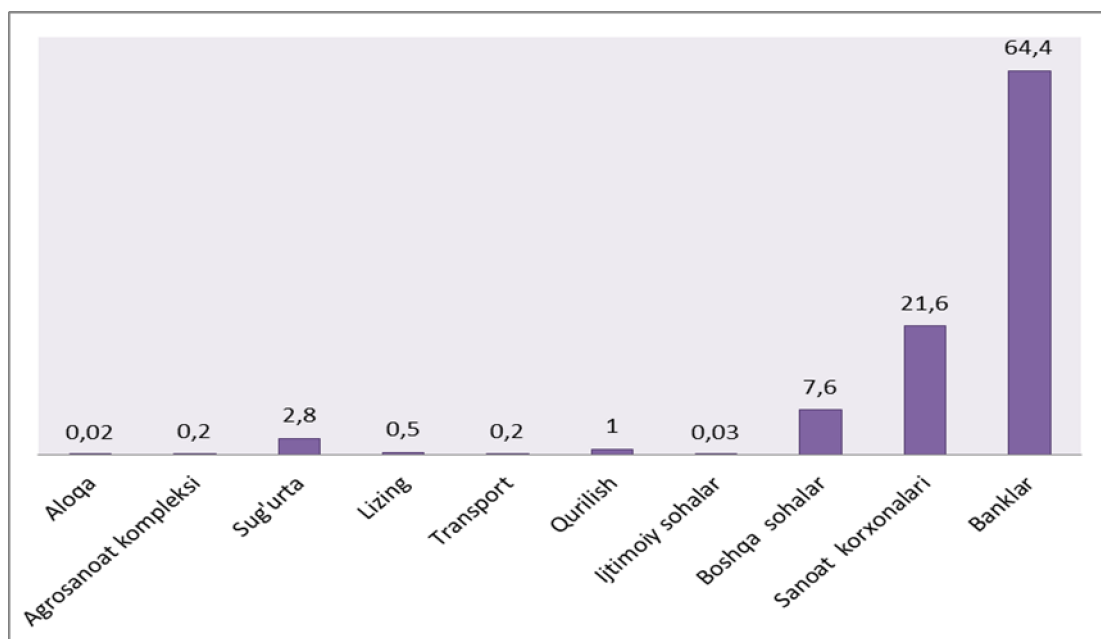
¹² Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

2012-yilda fond birjasi savdo aylanmasida iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari tarkibi quyidagicha:

➤ moliya tarmog'ining umumiy birja aylanmasidagi ulushi 67,7 % yoki 144,6 mlrd.so'm (shu jumladan, banklar – 64,4 % yoki 137,3 mlrd. so'm, sug'urta kompaniyalari - 2,8 % yoki 6,0 mlrd. so'm va lizing kompaniyalari - 0,5 % yoki 1,1 mlrd. so'm)ni tashkil qilmoqda. Moliyaviy xizmat ko'rsatuvchi soha korxonalari qimmatli qog'ozlari bilan amalga oshirilgan bitimlar aylanmasi 2011-yil natijalari bilan taqqoslanganda, bu raqam 3,7 barobarga (banklar – 4,2 martaga, sug'urta kompaniyalari 1,2 martaga) oshganini ko'rish mumkin (5-rasm);

7-rasm

**«Toshkent» Respublika fond birjasi savdo aylanmasida
iqtisodiyot tarmoqlari tarkibi¹³**

➤ sanoat tarmog'ining umumiy birja aylanmasidagi ulushi – 21,6 % yoki 46,0 mlrd. so'm (2011-yilga nisbatan 3,5 barobarga o'sgan);

➤ qurilish korxonalari tarmog'ining ulushi – 1,04 % yoki 2,2 mlrd.so'm (2011-yilda 3,9 mlrd.so'm);

¹³ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

➤ agrosanoat kompleksi korxonalari ulushi – 2,0 % yoki 4,2 mlrd.so'm (2011-yilga nisbatan 1,4 barobarga oshgan).

Fond birjasi faoliyatini faollashtiruvchi omillardan biri bu imkoniyatli investorlar sonini kengaytirishdir. Bugungi globallashtirish jarayonida, oldingi yillarga qaraganda qimmatli qog'ozlar savdosi orqali tez foyda olish imkoniyati kengayib bormoqda. Jahon tajribasidan ma'lumki, qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan investitsiyalar boshqa ba'zi sohalarga yunaltirilgan investitsiyalarga nisbatan ko'proq foyda keltirishi va inflatsiyadan ishonchli himoya qila olishini ko'rsatmoqda. Shubhasiz, bizning mamlakatimizda ham qimmatli qog'ozlar bozorida o'z faolligini oshirayotgan va aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalarini sotib olish hisobiga ularning aktivlariga egalik qilishi mumkinligini tushunadigan investorlar sinfi shakllanib bormoqda.

«Toshkent» Respublika fond birjasi tomonidan fond bozoriga keng investorlar oqimini jalb qilish maqsadida birja bitimlarini amalga oshiruvchi texnologiyalarning ishlash tizimini yanada takomillashtirish va savdo ishtirokchilarining tranzaksion xarajatlarini imkon qadar kamaytirish borasida qator tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, fond birjasining xizmat ko'rsatish haqlari miqdori 2012-yil aprel oyidan boshlab deyarli ikki barobargacha kamaytirildi.

Fond birja bozorining tarkibi investorlar toifasi bo'yicha tahlil qilinganda, asosiy qismini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari tashkil qiluvchi (yuridik shaxslarning investitsiyalari hajmini 27 % i) yuridik shaxslar iqtisodiyotning barcha sohalari qimmatli qog'ozlariga yo'naltirgan investitsiyalari miqdori 199,7 mlrd. so'mni yoki birja jami savdo aylanmasining 93,7 % ini tashkil etmoqda. Jismoniy shaxslarning umumiy birja aylanmasidagi ulushi 2012-yilda 6,3 % ni yoki 13,4 mlrd. so'mni tashkil etdi (2011-yilda 13,4 % yoki 8,6 mlrd. so'm).

Iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha investitsiyalar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, 2012-yil mobaynida jismoniy shaxslar tomonidan savdo sohasidagi korxonalar (dehqon bozorlari) qimmatli qog'ozlariga qiziqish yuqori bo'ldi – jismoniy

shaxslar investitsiyalari hajmining 52,9 % i, tijorat banklar qimmatli qog'ozlariga esa– 45,5 % to'g'ri kelmoqda.

Iqtisodiyotning moliyaviy xizmat ko'rsatuvchi soha korxonalari qimmatli qog'ozlariga yuridik shaxslar tomonidan ham katta ishonch bildirilmoqda. 2012-yilda bu tarmoq qimmatli qog'ozlariga yuridik shaxslar umumiy investitsiyalarining 71,3 %i jalb qilingan (2011-yilda 58,0 %), bunda tijorat banklariga – 70,2 %, sug'urta kompaniyalariga – 1,1 % va lizing kompaniyalariga - 0,01 % to'g'ri keladi. Bundan tashqari, ushbu toifadagi investorlarning sanoat tarmog'iga ham qiziqishi katta bo'lmoqda – yuridik shaxslar umumiy investitsiyalarining 27,9 % i (2011-yilda 22,8 %).

Investorlarning fond bozoriga bo'lgan ishonchini yanada oshirish, birja savdolarida jismoniy va yuridik shaxslarning ishtirokini yanada kengaytirish «Toshkent» Respublika fond birjasining asosiy maqsadi bo'lib qolishi, shubhasizdir. Turli moliyaviy vositalarni targ'ib qilish, keng jamoatchilikni va investorlarni ma'lumotlar bilan muntazam ta'minlab borish kelajakda mamlakatimiz fond bozorining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi va qolaversa, mamlakatimiz iqtisodiyotining rivojlanishida keng xalq ommasining faol qatnashishini ta'minlash bilan birgalikda ularning qo'shimcha daromad olish imkoniyatini yaratadi.

Obligatsiyalar bozori uzoq muddatli investitsiyalarning asosiy vositalaridan biri bo'lib, aksiyalar bozoridan farqli o'laroq ular nisbatan kamroq daromad keltirishiga qaramasdan olinadigan daromad miqdori kafolatlangan bo'ladi. Shuning uchun ham obligatsiyalar fond birjasida mablag'lar joylashtirishning ishonchli vositasi hisoblanadi.

«Toshkent» Respublika fond birjasi respublikamiz korxonalarining korporativ obligatsiyalarini joylashtirish va muomalaga kiritish uchun mo'ljallangan asosiy savdo maydonlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda fond bozori shakllangandan buyon «Toshkent» Respublika fond birjasida 28 ta emitentning korporativ obligatsiyalari bilan 115 ta bitimlar amalga oshirilgan. Shundan 35,9 mlrd. so'mlik 38 ta bitimlar korporativ

obligatsiyalarni birlamchi joylashtirish seksiyasida, 41,0 mlrd. so'mlik 77 ta bitimlar korporativ obligatsiyalarning muomalasi bo'yicha seksiyasida bo'lib o'tgan. «Toshkent» Respublika fond birjasida korporativ obligatsiyalarni joylashtirish va muomalaga kiritish yo'li bilan mamlakatimiz iqtisodiyotiga 76,9 mlrd. so'mlik investitsiyalar jalb qilinishiga erishilgan.

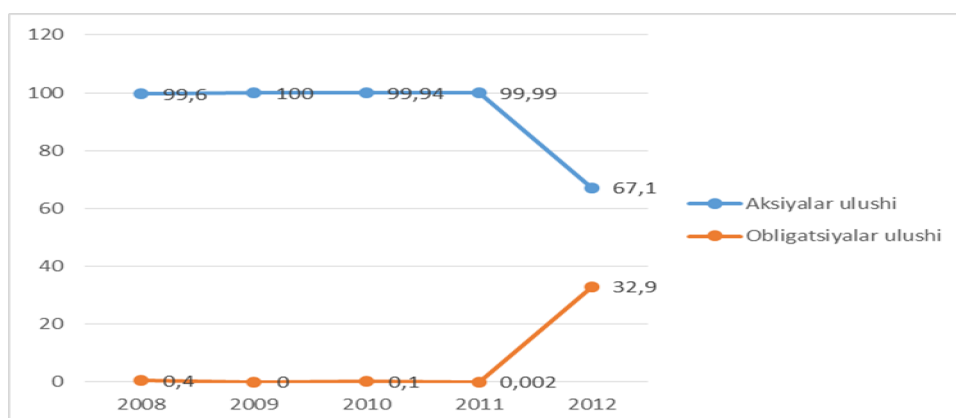
2012-yilda birja faoliyatida yuqori natijalarga erishishning asosiy omillaridan biri korporativ obligatsiyalar bozoriga bo'lgan qiziqishning ortishi bo'ldi. Bu esa qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilarining majburiyatlar vositalariga bo'lgan qiziqishlarining borgan sari o'sib borayotganligidan dalolat bermoqda.

Bundan ko'rinib turibdiki, so'nggi yillar davomida obligatsiyalar bozori umumiy birja bozorida nihoyatda kam ulushga ega bo'lgan va uning birja umumiy aylanmasidagi ulushi 0,4 % miqdoridan oshmagan. 2008-yilda esa «Toshkent» RFBda obligatsiyalar bilan bitimlar umuman amalga oshirilmagan. 2012-yilga kelib esa obligatsiya bozorida ham jonlanish kuzatilib, uning birja aylanmasidagi ulushi 32,9 % ga yetdi (8-rasm).

Korporativ obligatsiyalar bozorini rivojlantirish maqsadida, fond birjasi orqali obligatsiyalar sotib olish istagida bo'lgan investorlar uchun qulay sharoitlar yaratishga harakat qilindi.

8-rasm

«Toshkent» Respublika fond birjasining savdo aylanmasida korporativ obligatsiyalar ulushi dinamikasi¹⁴

¹⁴ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

Korporativ obligatsiyalar bilan o'tkaziladigan savdo jarayonlaridagi xizmat haqlari bir necha o'n barobarga kamaytirildi, ya'ni savdo qatnashchilarining umumiy xarajatlari bitim summasining 0,002 % qilib belgilandi. Bundan tashqari birja savdolarini o'tkazish va hisob-kitob tizimi takomillashtirildi, ya'ni bitimlar bo'yicha barcha hisob-kitob ishlari savdo kunining o'zida amalga oshiriladi.

2012-yil mobaynida «Toshkent» RFB savdo tizimi orqali TIF Milliy banki, Asaka DATB va O'zavtosanoat aksiyadorlik kompaniyalarining 69 ming dona korporativ obligatsiyalari bilan 70,1 mlrd. so'mlik 10 ta bitim amalga oshirildi.

Birjada obligatsiyalar bozorini yanada rivojlantirish imkoniyatlarining yaratilishini ta'minlash, uning likvidligini oshirish va ikkilamchi bozor jarayonlarini kengaytirish, banklardan tashqari moliya institutlari va jismoniy shaxslar ulushlarini ko'paytirish, shuningdek emitentlarni tarmoqlar bo'yicha diversifikatsiya qilish hisobiga investorlarning tarkibini o'zgartirish va sonini oshirish bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Bu esa respublikamiz fond bozorida korporativ obligatsiyalarning o'z o'rnini yanada mustahkam egallashiga zamin yaratadi.

Fond birjasining bugungi kundagi asosiy maqsadlaridan biri – respublikamizdagi moliyaviy barqaror va likvidli aksiyadorlik jamiyatlarini listingga jalb qilishdir.

Aksiyadorlik jamiyatlarining rasmiy birja listingiga kiritilishi bu – ushbu jamiyatlarning ma'lum darajada ishonchliligidan va moliyaviy barqarorligidan darak beradi hamda ular to'g'risidagi axborotlarning doimiy oshkor qilinib borilishi esa investorlarning investitsiya kiritishga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Bundan tashqari, aksiyadorlik jamiyatlarining fond birjasi listingiga kiritilishi, ularning xalqaro fond bozorlariga integratsiyalashuvida keng imkoniyatlar yaratadi, ya'ni xorijiy investorlar birinchi navbatda listingga kirgan kompaniyalar aksiyalarini afzal deb hisoblaydilar. Chet el fond birjalari esa

asosan o'z mamlakati fond birjasi listingiga kirgan aksiyadorlik kompaniyalariga tegishli qimmatli qog'ozlarnigina savdoga chiqaradilar.

Aksiyadorlik jamiyatlarini birja listingiga jalb qilish maqsadida «Toshkent» Respublika fond birjasi tomonidan amaldagi listing jarayonlari tartibiga tegishli o'zgartirishlar kiritildi, ya'ni aksiyadorlik jamiyatlarini listinga kiritish jarayoni soddalashtirildi va listing to'lovlari miqdori qayta ko'rib chiqildi.

Fond birjasi tomonidan aksiyadorlik jamiyatlarini listingga jalb qilish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar o'z samarasini berdi, jumladan, 2006-yilda listing kompaniyalari soni 4 tani tashkil etgan bo'lsa, 2012-yil yakuni bilan birja listingiga kiritilgan aksiyadorlik jamiyatlarning soni 141 tani tashkil etdi. Listing kompaniyalari tarkibiga tijorat banklari, sug'urta kompaniyalari, neft va gaz sanoati, yengil sanoat, qurilish mollari ishlab chiqaruvchi, agrosanoat kompleksi, energetika va metallurgiya tarmog'idagi hamda boshqa korxonalar kiritilgan.

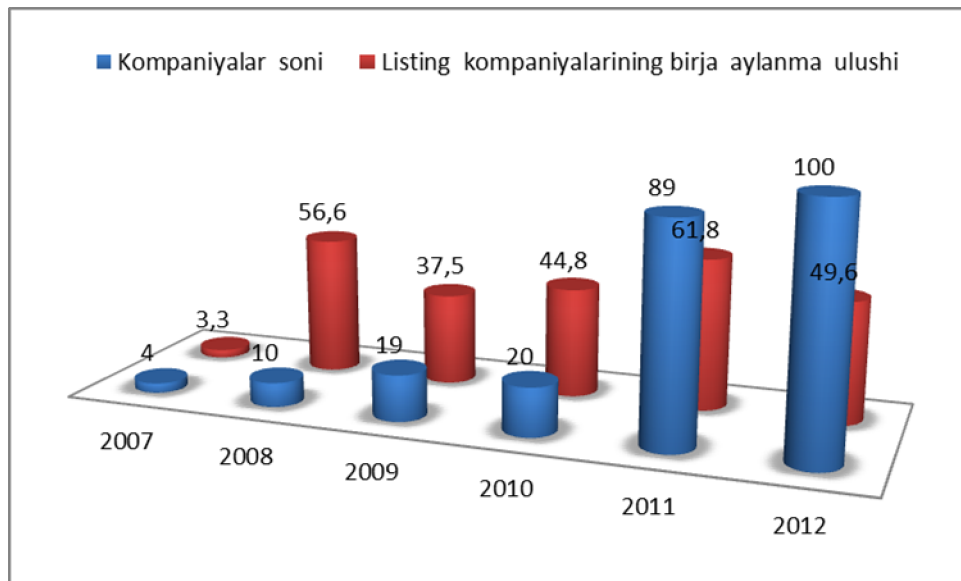
Bugungi kunda birja listingiga kiritilgan aksiyadorlik jamiyatlarining 15 tasi oliy toifa hisoblanadigan "A" toifaga, 20 tasi "V" toifaga, 59 ta aksiyadorlik jamiyatlari "S" toifaga va 6 tasi esa "D" toifa talablariga javob beradi.

Shunday qilib, "S" toifa talablariga javob beradigan aksiyadorlik jamiyatlari salmog'i ko'pchilikni tashkil etmoqda, ya'ni ushbu aksiyadorlik jamiyatlarining nizom jamg'armasi jamiyat davlat ro'yxatidan o'tkazilgan sanada O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilangan kurs bo'yicha 400 000 (to'rt yuz ming) AQSH dollariga teng bo'lgan ekvivalent summani tashkil etishi hamda oxirgi ikki moliyaviy yil natijalari ijobiy bo'lganligini ko'rsatadi.

9-rasm

«Toshkent» Respublika fond birjasida listing kompaniyalarning 2006-2012 yillardagi aktiv savdo ko'rsatkichlari¹⁵

¹⁵ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

So'nggi yillarda listing kompaniyalarining aksiyalari bilan amalga oshirilayotgan bitimlar salmog'i umumiy birja aylanmasida sezilarli darajada o'sishi kuzatilmoqda. 2006-yilda ushbu ko'rsatkich 3,3 % ni tashkil qilgan bo'lsa, 2012-yil yakunlari bo'yicha 49,6 % ni tashkil qildi (9-rasm).

Fond birjasi listingi tarkibiga kiruvchi aksiyadorlik jamiyatlarining yana bir muhim afzallik tomoni shundaki, listingdagi qimmatli qog'ozlar shak-shubhasiz kotirovka qilinadi, bu esa mazkur aksiyalar bahosi shakllanishining bozor mexanizmini yaratishda hamda aksiyalarning haqiqiy bozor bahosini aniqlash imkoniyatini yaratadi, bu esa o'z navbatida uning kapitallashuv darajasining o'sishiga olib keladi.

2012-yilning 31-dekabr holatiga birja rasmiy listingiga kirgan aksiyadorlik jamiyatlari aksiyalarining bozor kapitalizatsiyasi darajasi ko'rsatkichlari 5282,8 mlrd. so'mni tashkil qildi. (2011-yil 31-dekabr holatiga nisbatan 11,3% ga oshgan).

2012-yil mobaynida 44 ta listing kompaniyalari o'z qimmatli qog'ozlari bilan birja savdolarida ishtirok etdi.

Listing kompaniyalarining qimmatli qog'ozlari bilan birja savdolaridagi ishtiroki toifalar bo'yicha tahlil qilinganda esa, A toifadagi 13 ta aksiyadorlik jamiyati (toifadagi barcha aksiyadorlik jamiyatlarining 87 % i), V toifadagi 8 ta aksiyadorlik jamiyati (40 %), S toifadagi 22 ta aksiyadorlik jamiyati (37 %) va

D toifadagi faqat 1 ta aksiyadorlik jamiyati (17 %) ning qimmatli qog'ozlari birja savdolarida ishtirok etganligini ko'rish mumkin. Ya'ni, 2012-yilda S va D toifaga kirgan listing kompaniyalari aksiyalarining birja savdolaridagi ishtiroki eng past ko'rsatkichni tashkil qilmoqda.

Listing kompaniyalari aksiyalari bilan amalga oshirilgan savdolar hajmi bo'yicha birinchi uchlikni Asaka DATB (30,1 mlrd. so'm), «O'zbekiston sanoat-qurilish banki» ATB (14,4 mlrd. so'm) va «Ipoteka bank» ATB (13,2 mlrd.so'm) band qilmoqda. Bundan tashqari, hisobot davrida «Toshkent» RFB orqali Asaka DATBning 10,3 mlrd. so'mlik korporativ obligatsiyalari ham joylashtirildi.

2012-yilda listing kompaniyalarining aksiyalari bilan jami 105,8 mlrd. so'mlik 751 ta bitimlar amalga oshirilib, bu birja umumiy savdo aylanmasining 49,6 % ini tashkil qildi. Bu ko'rsatkich esa 2011-yil (39,8 mlrd. so'm) ga nisbatan 3 baravarga ko'p demakdir.

Listing kompaniyalari aksiyalarining birlamchi va ikkilamchi bozordagi aylanmasi tahlil qilinganda, listing kompaniyalari aksiyalari bilan birja savdo aylanmasining 55,8 % yoki 59,0 mlrd. so'mligi qo'shimcha aksiyalar chiqariluvi emissiyasining birlamchi joylashtirishga, shundan 89,9 % tijorat banklari qo'shimcha emissiyalari ulushiga to'g'ri kelmoqda. Listing kompaniyalari aksiyalarining ikkilamchi bozordagi aylanmasi 46,7 mlrd. so'mni yoki 44,2 % ni tashkil qilmoqda.

Banklar aksiyalari listing kompaniyalarining tarmoq strukturalari bo'yicha ham ustunlik mavqeni egallab kelmoqda, ularning ulushi 79,8 % ni yoki 84,4 mlrd. so'mni tashkil qilmoqda. Iqtisodiyotning sanoat tarmog'idagi listing kompaniyalarining aksiyalariga ham investorlarning talabi (12,3 %, yoki 13,0 mlrd.so'm) ortmoqda.

Listing kompaniyalari sonini oshishining o'zi qimmatli qog'ozlarga bo'lgan ishonchni kafolatlaydi. Listing fond birjasining eng samarali vositasi hisoblanib, investorlarning sifat jihatidan barqaror va ishonchli qimmatli qog'ozlarni tanlab sotish olishlari uchun keng imkoniyatlarni yuzaga keltiradi.

Shunday qilib, yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkinki, listing eng ishonchli va sifatli qimmatli qog'ozlarni aniqlash imkoniyatini yaratish hisobiga fond bozorini qo'llab-quvvatlamoda. Fond birjasi esa qimmatli qogozlarni listingga kiritish yoki chiqarib yuborish bilan nafaqat investorlarni himoya qiladi, balki listing kompaniyalariga bo'lgan ishonchni yanada oshiradi.

«Toshkent» Respublika fond birjasining xizmatlari turini kengaytirish strategiyasining mantiqiy davomiyligi bu mamlakatimizda repo bozorini rivojlantirishdir.

Repo bitimlari qimmatli qog'ozlarni garovga qo'yish yo'li bilan pul mablag'larini qarzga olishning ommabop usuli hisoblanadi. Mijozga tegishli bo'lgan qimmatli qog'ozlar nafaqat foyda keltirishi, balki kredit mablag'larini zudlik bilan jalb qila oladigan samarali vosita sifatida ham qo'llanilinishi mumkin.

Bugungi kunda fond bozorida korporativ qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan Repo bitimlari qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish Markazi tomonidan tasdiqlangan va Adliya vazirligida 2004-yil 6-avgustda 1396-raqam bilan ro'yxatga olingan «Korporativ qimmatli qog'ozlar bilan repo bitishuvlarni amalga oshirish to'g'risida»gi Nizom asosida tartibga solinib kelinmoqda.

Jami bo'lib, 2004-yildan buyon 42 ta emitentlarning aksiyalari ishtirokida 304 ta Repo bitimlari amalga oshirilgan. Bitimlarning birinchi bosqichdagi hajmi 36,5 mlrd. so'mni tashkil qilgan bo'lsa, ikkinchi bosqichda 32,6 mlrd. so'mni tashkil qildi. Birjaning Repo bitimlari bilan umumiy savdolari hajmi 69,1 mlrd. so'mni tashkil qiladi.

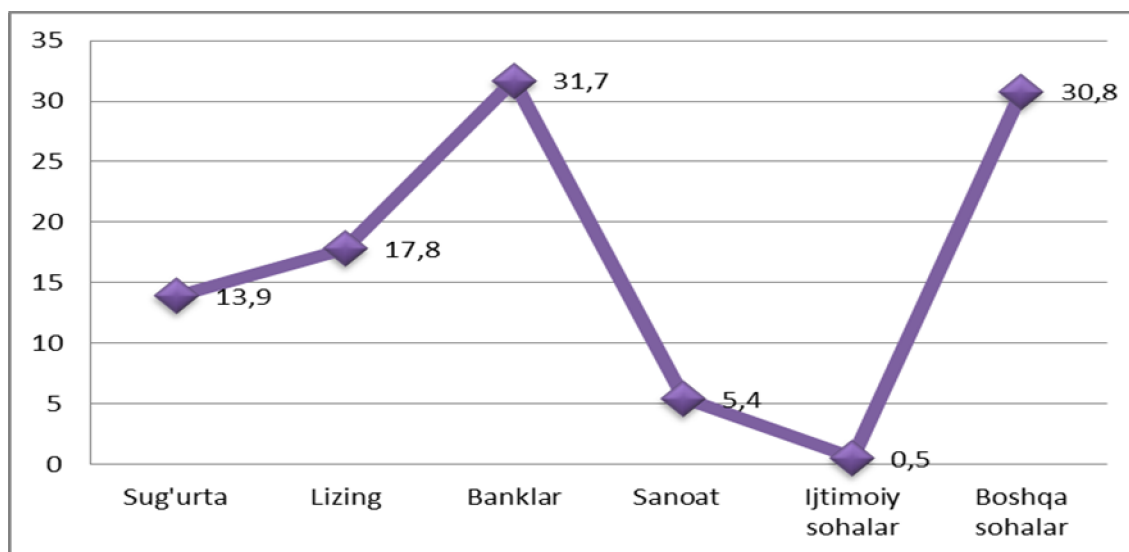
2012-yil mobaynida birjaning Repo bitimlarini o'tkazish savdo maydonida jami 5,8 mlrd.so'mlik (birja umumiy savdo aylanmasining 2,8 %), ya'ni 8 ta emitentning aksiyalari bilan 2,2 mlrd. so'mlik 14 ta birinchi bosqich Repo bitimlari va 7 ta emitentning aksiyalari bilan 3,6 mlrd. so'mlik 19 ta ikkinchi bosqich Repo bitimlari amalga oshirilgan.

Birjada Repo bitimlarini tuzish amaliyoti, Repo akseptantlari tomonidan moliyaviy xizmat ko'rsatish sohasi aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalariga katta qiziqish bildirayotganligini ko'rsatmoqda, ya'ni Repo bitimlari umumiy hajmining – 63,4 % i. shundan, 31,7 % - banklar, 17,8 %- lizing va 13,9 % – sug'urta kompaniyalari hissasiga to'g'ri kelmoqda.

2012-yilda Repo bitimlari tashabbuskorlari asosan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari hissasiga to'g'ri kelmoqda, ya'ni ularning birinchi bosqich bitimlardagi ulushi 99,4 % ni tashkil qilmoqda. Shuningdek, mazkur bitimlarning tuzilishida xususiy tadbirkorlar va jismoniy shaxslar tomonidan ham katta qiziqishlar bildirilayotganligi kuzatilmoqda.

10-rasm

Repo bitimlarining 2012 yilda birja aylanmasidagi tuzilmasi¹⁶

2012-yil davomida amalga oshirilgan bitimlarda Repo akseptanti sifatida banklar ulushi – 69,8 % ni, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari – 27,0 % ni, hamda boshqa yuridik shaxslar ulushi – 3,2 % ni tashkil qildi.

Umuman, Repo tashabbuskori uchun ham va uning akseptanti (kreditori) uchun ham Repo bitimi tuzishning manfaatli ekanligini yana bir bor ta'kidlash

¹⁶ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

lozim. Uning oddiylilik va ishonchlilik jarayoni moliyaviy bozor ishtirokchilari uchun jozibador bo'lib, bunday bitimlarni tuzishga investorlarni kengroq jalb qiladi.

Tijorat banklari «Toshkent» Respublika fond birjasi savdolarida ham emitent sifatida, ham investor sifatida ishtirok etishi tufayli fond bozorining eng faol qatnashchilari hisoblanishadi.

Mamlakatimiz rahbariyati tomonidan respublika bank tizimining izchil rivojlanishiga katta e'tibor qaratilayotganligi va banklarning kapitallashuv darajasini yanada oshirish va ularning resurs bazasini mustahkamlash borasida tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilayotganligi investorlarning fond birjasidagi banklar aksiyalariga bo'lgan qiziqishlarining tobora ortib borishiga sabab bo'lmoqda.

Banklar aksiyalariga bo'lgan qiziqishning ortib borishi ularning ishonchliligi, barqarorligi, daromadlar miqdorining doimiy oshib borishi va aksiyadorlar uchun axborotlar oshkor qilish qonunchilik normalarining faol tadbir etilayotganligi kabi omillar bilan uzviy bog'liqdir.

«Toshkent» Respublika fond birjasining birlamchi joylashtirish va ikkilamchi bozor savdo maydonlaridagi qimmatli qog'ozlarning investitsiyaviy jozibadorligi bo'yicha tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, birja savdo aylanmalarining asosiy qismi tijorat banklari aksiyalariga to'g'ri kelmoqda.

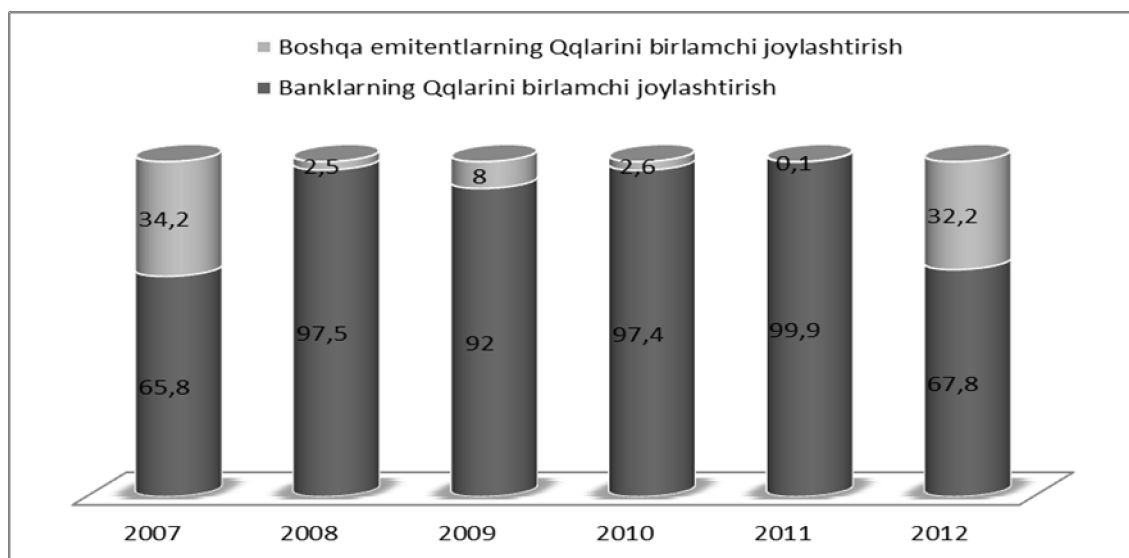
2012-yil natijalariga ko'ra, tijorat banklarining qimmatli qog'ozlari bilan amalga oshirilgan jami bitimlar hajmi 137,3 mlrd. so'mni tashkil etdi va bu fond birjasi umumiy savdo aylanmasining 64,4 % ini tashkil etadi. Korporativ qimmatli qog'ozlarni birlamchi joylashtirishning umumiy hajmida (93,4 mlrd.so'm) tijorat banklarining ulushi 67,8 % (63,4 mlrd.so'm) ni tashkil etdi (9-rasm). Ikkilamchi bozorda investorlarning banklar qimmatli qog'ozlariga bo'lgan qiziqishlari 2012-yilda eng yuqori ko'rsatkichni namoyon qildi. Ya'ni, agar ushbu ko'rsatkich 2006-yilda 12,8 % ni tashkil qilgan bo'lsa, 2012-yilga kelib esa 65,4 % ga ko'tarildi.

«Toshkent» RFB da qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan savdo jarayonlarida banklarning ishtirokini tahlil qilgan holda ta'kidlash lozimki, qimmatli qog'ozlarning birja bozorida banklar eng faol emitentlar hisoblanishi bilan birga investor sifatida ham faol ishtirok etmoqdalar.

Respublika fond birjasi orqali qimmatli qog'ozlarni sotib olishda banklar investitsiyalari hajmining dinamikasi shuni ko'rsatmoqdaki, agar 2006-yilda banklar qo'yilmalarining qiyosiy salmog'i birja aylanmalari umumiy hajmida 3,7 % ni tashkil etgan bo'lsa, 2008-yilda bu ko'rsatkich 8,4 % ga o'sdi, 2012-yil yakunlari bo'yicha esa 20,9 % dan oshib ketdi.

11-rasm

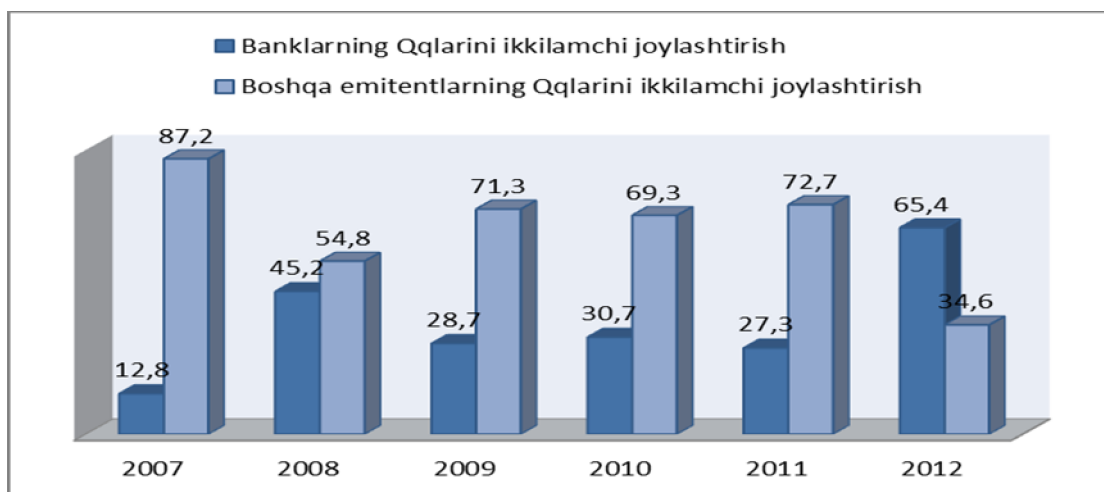
Korporativ qimmatli qog'ozlarni birlamchi joylashtirishda tijorat banklarining ulushi dinamikasi¹⁷

Banklar tomonidan boshqa emitentlar qimmatli qog'ozlariga jalb qilingan investitsiyalarining umumiy hajmi 2012-yilda 44,5 mlrd. so'mni tashkil etgani ham e'tiborga molikdir. Shundan, korporativ obligatsiyalarga 30 mlrd. so'm va Repo bitimlariga 1,5 mlrd. so'm investitsiyalar yo'naltirilgan.

¹⁷ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

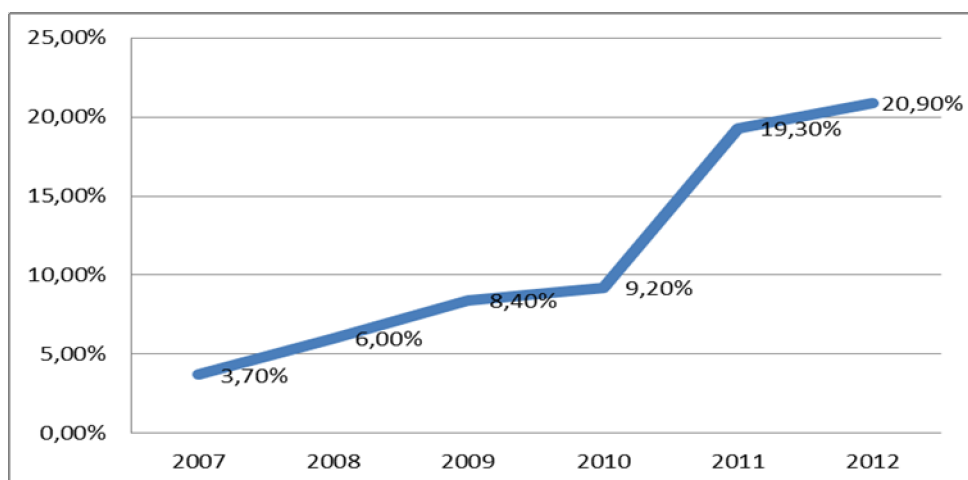
Birja ikkilamchi bozorida banklar qimmatli qog'ozlarining aylanish dinamikasi¹⁸

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, tijorat banklarining aksariyat qismi fond birjasi rasmiy birja listingining oliy «A» toifasiga kiritilgan bo'lib, bu tijorat banklari aksiyalarining ishonchliligidan, moliyaviy barqarorligidan, investitsion jozibadorligidan va ular to'g'risidagi axborotlarning ochiqqligidan dalolat beradi.

13-rasm

Tijorat banklarining fond birja bozorida qimmatli qog'ozlarni sotib olishdagi faollik dinamikasi¹⁹

¹⁸ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

¹⁹ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining 2006-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

Bundan tashqari, tijorat banklarining rasmiy birja listingiga kiritilishi esa ular qimmatli qog'ozlarining kotirovkasini amalga oshirishga va adolatli bozor bahosini belgilashga imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 6-apreldagi «Bank tizimining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish va investitsiyaviy faolligini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-1317-sonli hamda 2011-yil 26-noyabrdagi «2012-2015-yillarda respublika moliya-bank tizimini yanada isloh qilish va barqarorligini oshirish hamda yuqori xalqaro reyting ko'rsatkichlariga erishishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida»gi PQ-1438-sonli Qarorlari tijorat banklarining fond bozorida yanada faol ishtirok etishiga asosiy turtki bo'ldi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Mazkur dasturga muvofiq, banklarning kapitallashuv darajasini ularning ustav kapitallarini o'stirish hisobiga, shu jumladan qo'shimcha aksiyalar chiqarish orqali 2012-2015-yillarda har yili o'rtacha 2,1 martaga oshirish belgilangan.

Prezidentimizning mazkur Qaroriga asosan tijorat banklari tomonidan chiqarilgan aksiyalar birja savdolari orqali ochiq va oshkora joylashtirilishi ularni haqiqiy bozor bahosini aniqlash va samarali mulkdorlarga sotilishini ta'minlash hamda imkoniyatli investorlarga teng raqobat muhiti orqali sotish imkonini bermoqda. Korporativ qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy savdo maydoni hisoblangan va zamonaviy savdo texnologiyalariga ega hamda bir vaqtning o'zida mamlakatimizning har bir hududidan savdo o'tkazish imkonini beruvchi ta'minot dasturiga ega bo'lgan «Toshkent» Respublika fond birjasi bu jarayonlarini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratib kelmoqda.

Bir so'z bilan aytganda, «Toshkent» Respublika fond birjasida qimmatli qog'ozlar bozoriga xizmat ko'rsatuvchi infratuzilmalar (Markaziy depozitariya, Hisob-kliring palatasi, ikkinchi pog'onali depozitariyalar, brokerlik idoralari) bilan birgalikda bank qimmatli qog'ozlarini sotib olish istagida bo'lgan barcha investorlar uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan.

Qimmatli qog'ozlarni ochiq va oshkora tarzda birja savdolari orqali joylashtirish va ularning ikkilamchi bozorda muomalada bo'lishligi tijorat banklariga va boshqa fond bozori qatnashchilariga quyidagi afzalliklarni beradi:

- 1) Qimmatli qog'ozlar bilan oldi-sotdi jarayonlari birjaning Markaziy savdo zaliga, uning hududiy filiallari va brokerlik idoralariga o'rnatilgan zamonaviy jihozlar va ta'minot dasturiga ega bo'lgan barcha terminal (komputer) lar orqali haqiqiy vaqt oralig'ida amalga oshiriladi;
- 2) Savdo texnologiyasi va ta'minot dasturi mamlakatimizning barcha hududlarida joylashgan investitsiya vositachilarni, ya'ni birja a'zolarini (ularning soni 100 dan ortiq) birja savdosiga qo'yilgan qimmatli qog'ozlar to'g'risidagi ma'lumotlar bilan bir lahzada ta'minlash imkonini beradi;
- 3) Fond birjasida investitsiya vositachisi (broker, diler) va investitsiya aktivlarini ishonchli boshqaruvchisi sifatida faoliyat yuritish huquqini beruvchi litsenziyaga ega bo'lgan yuqori malakali qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari faoliyat yuritishadi. Bu birjada amalga oshiriladigan barcha savdo bitimlari qat'iy belgilangan qoidalar asosida olib boriladi, demakdir;
- 4) Aksiya va obligatsiyalarini birja savdolariga chiqargan korxonalar birjaning axborot kanallari, shuningdek listingga kirgan qimmatli qog'ozlar kotirovkasini muntazam e'lon qilib boruvchi yetakchi iqtisodiy gazetalar orqali qo'shimcha reklama bilan ta'minlanadi;
- 5) Qimmatli qog'ozlarning likvidlik darajasini yanada oshirish maqsadida fond birjasi tomonidan, kunlik savdo sessiyalari ochilishi paytida qimmatli qog'ozlarning ikki tomonlama kotirovkasini amalga oshirishni ta'minlab bera oladigan va natijada banklar tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar kotirovkasining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsata oladigan market-meykerlik institutini tashkil qilish yuzasidan ishlar olib borilmoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasi ko'rsatmoqdaki, market-meykerlik institutlarining faoliyat ko'rsatishi qimmatli qog'ozlarning likvidlik darajasini va investorlarning ularga bo'lgan ishonchini oshiradi.

6) Talab va taklifdan kelib chiqib qimmatli qog'ozlarning haqiqiy bozor bahosini va kompaniyalarning kapitalizatsiya darajasini aniqlash.

Yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkinki, fond birjasi tashkillashgan fond bozorini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratish orqali yanada ishonchli va sifatli qimmatli qog'ozlarni aniqlash va ularning likvidligini oshirishga katta e'tibor qaratmoqda.

Qimmatli qog'ozlar bozorining, shu jumladan fond birja bozorining yanada rivojlanishi aksiyadorlik tijorat banklarining bozordagi faolligi va mavqening yanada oshishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Ma'lumki, dunyo fond birjalarida qimmatli qog'ozlar bozori holatini hamda uning dinamikasini sifatli baholash uchun fond bozori indeksi deb nomlangan qulay va bir o'lchamli parametr qo'llaniladi. Indeksning ko'rsatkichlari investorlarga fond bozorining holatini hamda uning dinamikasini kuzatib borish imkoniyatini beradi.

Indekslar tarmoqli, hududiy, jamlanma hamda global bo'lishlari mumkin. Ular har qanday bozorda, ya'ni tovar-xom ashyo, valuta va albatta fond bozorlarida ishlatilishi mumkin. Shuni ta'kidlash lozimki, statistik ko'rsatkich sifatida qo'llaniluvchi jamlanma indekslar birinchi bo'lib fond bozorida vujudga kelgan bo'lib, hozirgi kunga qadar ushbu bozorda keng qo'llanilib kelinmoqda.

«Toshkent» Respublika fond birjasi jahon standartlariga javob bera oladigan birja sifatida to'liq shakllanganidan so'ng, 1999-yilda «Tasix» deb nomlangan o'zining birinchi indeksini ishlab chiqib uni 2000-yildan boshlab amaliyotga joriy qilgan edi.

«Tasix» indeksi fond birjasining savdo tizimidagi barcha seksiyalarida korporativ qimmatli qog'ozlar bilan, shu jumladan listing kompaniyalari va listingdan tashqari kompaniyalarning qimmatli qog'ozlari bilan birlamchi hamda ikkilamchi bozorda amalga oshiriladigan bitimlar asosida shakllangan narxlar asosida aniqlanardi.

Shuningdek, «Tasix» indeksi birja savdo sessiyalarining yakuni bo'yicha amalga oshirilgan bitimlar asosida yuzaga kelgan narxlarni o'rtacha

qiymatining umumiy o'zgarishini tasvirlab beruvchi integral indeks hisoblanib, faqat tahliliy maqsadlarda qo'llanilishi mo'ljallangan edi.

O'zbekiston Respublikasida qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanish sur'atlarining o'sishi hamda fond birjasida listing kompaniyalari sonining ko'payishi munosabati bilan «Tasix» indeksida, statistik ko'rsatkich sifatida quyidagi kamchiliklar kuzatila boshlandi:

- indeksning xususiylik xarakteri – faqat amalga oshirilgan bitimlar bo'yicha hisoblanishi;
- indeksning noprezentativligi (ya'ni taqdim etilmaydigan xususiyati) – listingdan tashqari kompaniyalarning qimmatli qog'ozlari bilan amalga oshirilgan bitimlarning ham hisobga olinishi;
- har-xil narxlar va har-xil nominal qiymatga ega bo'lgan qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan bitimlar tuzilmasidan kelib chiqqan holda indeksning keskin o'zgaruvchanligi;
- indeks tarkibi va bazasida kompaniyalar salmog'ining, birinchi navbatda kompaniyalar kapitalizatsiya darajasi o'zgarishi dinamikasining to'liq aks etmasligi.²⁰

Shuning uchun ham, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 26-noyabrdagi—”2012-2015-yillarda respublika moliya-bank tizimini yanada isloh qilish va barqarorligini oshirish hamda yuqori xalqaro reyting ko'rsatkichlariga erishishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida”gi PQ-1438-sonli Qaroriga asosan jahon standartlariga javob beradigan va respublikamiz fond bozorining haqiqiy holatini to'g'ri ko'rsatib beradigan «emitentlarning fond birjasidagi faollik darajasi ko'rsatkichlarini hisobga oladigan» yangi jamlanma fond indeksini hisob-kitob qilishning yangi metodikasini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy qilish vazifasi belgilandi.

Prezidentimizning tashabbusi asosida belgilab berilgan mazkur topshiriq ijrosini ta'minlash maqsadida, «Toshkent» Respublika fond birjasining rasmiy listingiga kirgan aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalari bilan amalga

²⁰ <http://www.uzse.uz>

oshiriladigan bitimlar natijasida shakllanadigan narxlar asosida aniqlanadigan va Respublikamiz fond bozorining umumiy holatini o'zgaruvchanligini tasvirlab beradigan agregatli (birxillashtiruvchi) yangi «TCI Composite» nomli fond bozori indeksi ishlab chiqildi.

«TCI Composite» indeksi savdo sessiyasining kunlik yakuni, shuningdek hafta, oy, chorak va yil yakunlari bo'yicha hisoblanadi va tahliliy maqsadlar uchun ham foydalanilishi mumkin.

«TCI Composite» indeksini hisoblash uchun joriy savdo kunida aksiyalar bilan amalga oshirilgan hamda «TCI Composite» indeksi hisoblanayotgan vaqtda savdo tizimida qayd qilingan va savdo sessiyasining yakuni bo'yicha rasmiy hisobotga kiritilgan bitimlarning o'rtacha qiymatdagi narxidan foydalaniladi.

«TCI Composite» indeksi savdo tizimidagi seksiyalarda oddiy aksiyalar bilan joylashtirish va muomalada bo'lish bo'yicha bitimlar amalga oshirilgan vaqtda indeksning hisoblanish bazasiga kiritilgan holda kunlik savdo sessiyasi yakunlanganidan so'ng hisoblanadi.

«TCI Composite» indeksi statistik ko'rsatkich sifatida qo'llanilishining afzalliklari quyidagilardan iborat:

a) indeksning umumiy xarakteri – hisoblash nafaqat amalga oshirilgan bitimlar asosida, balki fond birjasining rasmiy listingiga kirgan kompaniyalarning kapitalizatsiya darajasini hisobga olgan holda amalga oshiriladi;

b) indeksning reprezentativligi – indeksni hisoblash uchun faqat listing kompaniyalarining qimmatli qog'ozlari bilan amalga oshiriladigan bitimlar kiritiladi;

c) indeksning listing kompaniyalari to'g'risidagi, ya'ni qimmatli qog'ozlari bilan amalga oshirilgan bitimlar hajmi va qimmatli qog'ozlarining miqdorlari ham kiritilgan ma'lumotlar bazasi asosida hisoblanishi natijasida indeksning o'zgaruvchanligi;

d) indeks tarkibi va bazasida kompaniyalar salmog'ining, birinchi navbatda kompaniyalar kapitalizatsiya darajasi o'zgarishi dinamikasining to'liq aks ettirilishi.

«Toshkent» Respublika fond birjasi yangi indeksining joriy qilinishi nafaqat umumiy fond bozori holatini baholash tizimini yaxshilaydi, balki aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligini va samaradorligini xalqaro standartlar talablari darajasiga ko'taradi.

Bundan tashqari, «Toshkent» RFB tomonidan amaliyotga kiritilgan yangi indeks mukammallashgan statistik ko'rsatkich hisoblanib, investorlar va qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilari uchun quyidagi natijalarni beradi:

1. umumiy fond bozori holatini aniq va o'z vaqtida aks ettiradi;
2. fond bozorining istiqbolini belgilab beruvchi samarali vosita bo'lib xizmat qiladi;
3. yirik investorlarning investitsiya kiritishi uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan iqtisodiyot tarmoqlarini tanlash imkoniyati yaratiladi.

II bob bo'yicha xulosa

Hozirgi paytda mamlakatimizda xorijiy investorlarni Respublika fond bozoriga jalb qilishga ixtisoslashtirilgan tashkilotlar va investitsiya institutlari muntazam ish olib bormoqda. Bu uyg'unlashuv ikki yoqlama jarayon bo'lib, o'zbek investorlari faoliyatini xorijiy fond bozorlarida tashkil etish uning muhim qismidir. Bugungi kunda jahon fond bozorining kun sayin globallasuvi, aloqa va texnologiyalarning o'zaro bog'liqlikda rivojlanishi investorlarning o'z mahalliy doirasida cheklanib qolmasligiga olib keladi. Bu esa endilikda o'z sarmoyasini foydaliroq joylashtirishga harakat qiladi. Fond bozori samaradorligi yuqori bo'lgan korxonalarni izlaydi. Biror korxonaning ko'rsatkichlari pasayishi bilan moliyaviy vositalar ko'rsatkichlari yaxshiroq korxonalarga oqa boshlaydi. Bu jarayon uzluksiz davom etadi. Jahonnnig barcha fond bozorlari shu funksiya'ni bajaradilar. Zamonaviy komputer texnologiyalari har bir baquvvat

investorga internet orqali yirik fond bozorlari faoliyatida ishtirok etish imkoniyatini yaratmoqda. Investor brokerlarni chetlab o'tgan holda, kam sarfxarajatlar bilan barcha zarur axborotni olishi va aksiyalarni mustaqil ravishda o'zi xarid qilishi va sotishi mumkin. Rivojlangan mamlakatlarda qimmatli qog'ozlar bozori juda yaxshi rivojlangan. Ular yuksak texnologiyali savdo jarayonini taminlay oladigan darajada rivojlangan infratuzilmaga ega. Axborot xizmatlarining o'sishi, bozor haqidagi ma'lumotlar aniqligini ham ta'minlaydi. Bu esa o'z navbatida, qimmatli qog'ozlardan foyda olishga intilayotgan yangi-yangi investorlarni bozorga jalb qiladi.

Qimmatli qog'ozlar bozoridagi operatsiyalarda ishtirok etayotgan har bir malakali mutaxassis, broker, emitent, investor texnikaning ilg'or sohalarida foydalanishiga to'g'ri keladi. Bu esa o'z mijozlari sonini ko'paytirishga, sifatli yoki o'z vaqtida axborotlarni yetkazib berishda keng imkoniyatlarni ochib bermoqda.

Moliya bozorining shahobchasi bo'lgan qimmatli qog'ozlar bozorida axborotlarni o'z vaqtida yetkazib berish muhim o'rin tutadi. Bu axborotlar rivojlangan mamlakatlar fond bozorida aksiyalarni, obligatsiyalarni va boshqa qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq narxlarning o'zgarishini hech kim oldindan ayta olmaydi. Bu esa operatsiyalarda ishtirok etayotgan har bir malakali mutaxassis, broker, emitent, investorlarning daromadiga daromad qo'shsa, ayrim kompaniyalar iqtisodiy faoliyatining kuchsizligi va mahsulotlari raqobatbardosh emasligini oydinlashtirib qo'yadi. Qimmatli qog'ozlar bozoridagi bu raqobatbardosh muhitning yaratilishi bozorning yanada rivojlanishi uchun katta hissa qo'shadi. Bu tipdagi axborotlarni o'z vaqtida va sifatli yetkazib berish respublikamizdagi fond bozorining rivojlanishi uchun juda muhimdir.

III. BOB IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TIJORAT BANKLARINING MOLIYA BOZORIDAGI ISHTIROKINI KENGAYTIRISH ISTIQBOLLARI

O'zbekiston moliya bozori modeli anglo-sakson va kontinental modellari elementlarni o'z ichiga olganligi hamda unda aksiyadorlik kompaniyalari korporativ boshqaruv tizimi anglo-sakson ("investorlik") modelidan farqli kontinental (Germaniyadagiga o'xshash "insayderlik" yoki "ikki pog'onali") modelga asoslanganligi va ichki nodavlat investitsiyalar hajmini kamligi, xususiylashtirish mexanizmi kam samarali bo'lgani va regulyatorlarning ko'p sonliligi, banklar, sug'urta tashkilotlari va budjetdan tashqari fondlarning yetarlicha investitsion samara bilan ishlamayotgani sababli, barcha o'tish iqtisodiyotiga mansub mamlakatlar singari ma'lum darajada muammolar mavjud. Bunda O'zbekiston moliya bozorini tartiblashtirish tizimi birinchi turkum modeliga kiradi. Uning xususiyati shundaki, unda hozircha na banklarning, na moliya institutlarining (investitsiya institutlari, sug'urta tashkilotlari, fondlar), na institutsional investorlarning, na mayda chakana investorlarning alohida ustunligi kuzatilmaydi. Alohida segmentlarga (pul, valutar, korporativ va davlat qimmatli qog'ozlari, sug'urta instrumentlari, kredit va banklarning boshqa instrumentlari bozorlariga) ega bo'lib, ular hozirda bir-biri bilan to'liq bog'liq emas va har biri turli vakolatli davlat organlar tomonidan alohida tartiblashtiriladi (muvofiglashtiriladi va nazorat qilinadi). Bank tizimi germancha modelga yaqin, ammo ko'lamli islohatlarga muhtoj.

Bularning barchasi milliy moliya bozorimizni jahon moliya bozoriga integratsiyalashuvini birmuncha qiyinlashtirmoqda.

Integratsiyalashuv jarayonini tezlashtirish uchun moliya bozori modelidagi muammolarni keltirib chiqaruvchi yuqorida ko'rsatilgan farqlanuvchi jihatlarni bartaraf qilish lozimligi borgan sari aniq bo'lib bormoqda. Umuman olganda, bu va boshqa muammolarning mavjudligi hozirda milliy moliya bozori modelini, infratuzilmasi faoliyati va regulyativ

mexanizmini keskin takomillashtirish zarurligidan dalolat beradi. Bunda moliyaviy globallashtirish jarayonlari talablarini va integratsiyalashuv borasidagi jahon tajribasini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston moliya bozorini jahon moliya bozoriga integratsiyalashuvi jarayonlarini tezlashtirishda ayniqsa quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq:

- Yevropa Ittifoqining 1993 yil 10 may kunida qabul qilgan Direktivasiga²¹;
- Xalqaro o'ttizlik Guruhining 20 tavsiyalariga;
- Yevrosiyo Iqtisodiy Hamjamiyatiga a'zo-davlatlarning amaldagi qonunchilik hujjatlari, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi ishtirokchi-davlatlari Parlamentlararo Assambleyasining 2001 yil 24 noyabrda Sankt-Peterburg shahrida 18-7-sonli Qarori bilan tasdiqlangan, "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'rida"gi Modelli qonuni, hamda AQSH, Germaniya, Buyuk Britaniya, Koreya, Yaponiya va boshqa mamlakatlari qimmatli qog'ozlar bozorining faoliyat ko'rsatish mexanizmlari va tartiblashtirilishi qismiga oid qonunchilik hujjatlariga;
- milliy bank tizimi modelini isloh qilish, bunda banklarning ochiq moliya bozorlaridagi operatsiyalariga katta e'tibor berish lozim;
- milliy sug'urta tizimi modelini isloh qilib investitsion va emission operatsiyalariga katta e'tibor berish zarur;
- korporativ boshqaruv siyosati modelini takomillashtirish lozim, bunda minoritar investorlarning xuquqlarini himoyalash va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga katta ahamiyat berish lozim;
- xususiylashtirish mexanizmini takomillashtirish lozim²²;
- moliyaviy instrumentlar turlarini ko'paytirish hamda ular va ularning bazislarining o'zaro ekvivalentlilik darajasini ta'minlash;
- moliya bozori va iqtisodiyotning o'zaro ekvivalentlilik darajasiga erishishi;

²¹ "Council Directive 93/22/EEC of 10 May 1993 on investment services in the securities field".

²² Shoha'zamiy Sh.Sh. Основы теории и практика экономики приватизации., Т.: Ibn Sino, 2004, 852 bet

- moliya bozori emitentlarining emissiya, investitsiya, daromad stavkalari siyosatlari (strategiyalari) optimal balansini ta'minlanishiga katta ahamiyat berish zarur;
- muddatli qimmatli qog'ozlar (derivativlar) bozorini keskin shakllantirish zarur;
- kollektiv investorlarni keskin ko'paytirish;
- ochiq va shaffof birlamchi hamda davomiy, muntazam, uzluksiz, shaffof faoliyat yurituvchi ikkilamchi bozorni rivojlantirish lozim;
- moliya bozori indikatorlarining o'rta muddatda hech bo'lmasa minimal chegaraviy miqdorlariga erishish;
- sekyurimetrik (finansometrik) tahlil²³ va moliya injiniringini keskin rivojlantirish zarur;
- moliya bozoridagi faoliyat risklarini samarali boshqarishni ta'minlash²⁴;
- moliya bozori industriyasi sifatini boshqarishning kompleks tizimini tuzish lozim;
- moliya bozori makroregulyatorini tuzish maqsadga muvofiq;
- mamlakat va kredit reytinglarining yahshi ko'rsatkichlariga erishish lozim va h.k.

2012 yil fond bozorining ko'rsatkichlarida ham miqdor va ham sifat jihatidan sezilarli o'zgarishlar va erishilgan muvaffaqiyatlar yili bo'ldi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Bu birja savdo aylanmalarining o'sishi, bitimlar tuzilishining jadallashuvi, qimmatli qog'ozlarning umumiy savdo hajmidagi birja ulushining oshishi hamda fond bozoriga xizmat ko'rsatuvchi barcha infratuzilmalarining rivojlanishi hamda qonunchilik va muvofiqlashtirish ishlarining takomillashtirilganligidan dalolat beradi. Bularning barchasi moliya bozori ishtirokchilarining hamda keng jamoatchilikning mamlakatimiz fond bozoriga bo'lgan qiziqishni kuchaytirdi.

²³ Shoha'zamiy Sh.Sh. Sekyurimetrika, T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005, 467 bet

²⁴ Shoha'zamiy Sh.Sh., Zufarova Sh.Sh. Теория безрисковости действий на рынках: финансовом и ценных бумаг, Т.: ТМІ, 200, 101 bet

2012 yilda fond birjasining savdo aylanmasi 2012 yilga nisbatan 3,3 barobarga oshganligini, listing kompaniyalarining soni esa 141 tani tashkil qilganligini ta’kidlash lozim.

Xalqaro fond bozoriga integratsiyalashuv va xalqaro tajribani o’zlashtirish maqsadida Koreya fond birjasi bilan 2011 yili boshlangan O’zbekiston Respublikasining fond bozorini modernizatsiya qilish ishlari davom ettirilmoqda.

Ushbu ishlarning asosiy maqsadi ikki mamlakat fond birjalari bozorining har bir jabhasida o’zaro sheriklik aloqalarini kengaytirish, mamlakatimiz fond bozorining rivojlangan infrastrukturasi yaratish uchun zamonaviy axborot - texnologiyalariga ega bo’lishlikni ta’minlashdan iboratdir. Bu esa o’z navbatida biznes vakillari uchun onlayn rejimida IPO o’tkazish orqali salohiyatli investorlarni topish ishlarini yengillashtiradi.

Amaldagi qonunchilik bazasi va birja savdolarini yanada takomillashtirish ustida olib borilayotgan ishlar yaqin kelajakda qimmatli qog’ozlarga investitsiya qilish orqali bo’sh pul mablag’larini joylashtirishning eng qo’lay usullardan biriga aylanishi shubhasizdir.

Kelajakda moliya bozorida investorlar sonini ko’paytirishning asosiy omillari quyidagi masalalarni yechish bilan bog’liqdir:

1. Mamlakatimiz fond bozorining kapitallashuv darajasini yanada oshirish;
2. Uyushtirilgan moliya bozorining rivojlanishini jadallashtirish va birja infratuzilmasini optimallashtirish. Bu moliya bozorini nazorat qilish va tartibga solish, pirovardida barqarorligining oshishiga olib keladi;
3. Moliya bozorida hisob-kitob, kliring tizimi barqarorligini oshirish va unga zamonaviy xalqaro tajribalarni joriy etish, moliya bozoridagi operatsiyalarni jadallashishiga, mablag’larni samarali foydalanishga va ushbu bozorning rivojlanishiga olib keladi;
4. Mamlakatni xalqaro moliya bozorlari bilan integratsiyasini ta’minlovchi vositalarni rivojlantirish moliya bozoriga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etadi,

milliy iqtisodiyotga xorijiy valuta tushumlarini ko'paytiradi, emitentning ishlab chiqarishini miqdor va sifat jihatdan oshishiga olib keladi;

5. Mamlakatimiz moliya bozorida hosila moliyaviy instrumentlar bilan operatsiyalarni rivojlantirish individual investorlar moliyaviy aktivlarini beqaror bozor sharoitidagi turli salbiy o'zgarishlardan himoyalaydi;

6. Moliyaviy aktivlar sekyuritizatsiyasi uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish moliyaviy aktivlar likvidliligini oshiradi, moliya bozorida innovatsiyalarni yaratishga zamin yaratadi;

7. Respublikamizda valuta bozorini erkinlashtirish, Markaziy bankning pul-kredit siyosati dastaklari, likvidlilikni tartibga solish instrumentlarini yanada takomillashtirish iqtisodiyotni pul bilan ta'minotini oshiradi, xorijiy investitsiyalarni va ishlab chiqarishni ko'paytiradi, pul bozori bilan bir qatorda moliya bozorini ham rivojlantiradi;

8. Davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish dasturi doirasida aksiyadorlik jamiyatlarining, xususan iqtisodiyotning real sektori korxonalari (neft va gaz tarmog'i, energetika, qayta ishlab chiqarish sanoati va boshqalar)ning davlatga tegishli bo'lgan aksiya paketlarini birja savdolariga chiqarish;

9. Kelajakda fond bozorining rivojlanishiga asos bo'la oladigan va barcha toifadagi investorlarni jalb qila oladigan salohiyatli kompaniyalarni birjaning rasmiy byulleteniga kiritish orqali listing kompaniyalari sonini ko'paytirish;

10. Moliyaviy xizmat ko'rsatish sohasida sug'urta kompaniyalar rolining oshib borayotganligini inobatga olib, ochiq aksiyadorlik jamiyati shaklidagi sug'urta kompaniyalar sonini ko'paytirish maqsadida zaruriy shart-sharoitlar yaratish va shu yo'l orqali mazkur kompaniyalarning qimmatli qog'ozlarini fond birjasi bozoriga jalb qilish;

11. Xususiy investorlar (aholi)ning qimmatli qog'ozlar bozorida erkin faoliyat ko'rsatishlari uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish maqsadida birjada jismoniy

shaxslarga tegishli bo'lgan mayda paket aksiyalarini sotuvga qo'yish uchun mo'ljallangan maxsus savdo maydonini yaratish;

12. Investorlarning o'z sarmoyalarini qimmatli qog'ozlarga erkin yo'naltira olishini soddalashtirish va ishonchini oshirishga qaratilgan birja savdosi qoidalarini tartibga solish hamda hisob-kitob va kliring texnologiyalarini takomillashtirish to'g'risidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarni yanada takomillashtirish;

13. Birja savdo vositalarini va texnologiyalarini yanada takomillashtirish hamda investorlar orasida repo bitimlarining afzalliklarini keng targ'ib qilish;

14. Moliya bozorining ahborot bazasini rivojlantirish, xususan :

- ✓ Fond birja web saytining axborot almashuv darajasini oshirish;
- ✓ Moliya bozori to'g'risidagi ma'lumotlarni yoritib boruvchi axborot-tahliliy kanallarni rivojlantirish;
- ✓ Emitentlar to'g'risidagi ma'lumotlarning yig'ma-axborot bazasini yaratish;

15. Aholining fond bozori, qimmatli qog'ozlarga sarmoya kiritishda bozorning tavakkalchilikka asoslanganligi haqidagi bilimini oshirish, xususan, radio va televideniya maxsus dasturlar jarayonini tashkil qilish, bosma ommaviy axborot vositalarida esa qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi haqida muntazam ravishda turli maqolalar chop etish.

Respublikamiz Prezidenti o'z ma'ruzalarida «...qachonki qimmatli qog'ozlarning ikkilamchi bozori to'la ishga tushsa, fond birjasi tom ma'noda faoliyat ko'rsatsa, qachonki aksiyalar qiymati muntazam e'lon qilib borilsa, alohida aksiyalar sotib olishga ishtiyoq va intilish tug'ilsa, aksiyalarning o'zi esa shunchaki oddiy qog'oz bo'lib qolmasdan, haqiqiy qimmatli qog'ozga aylanib, o'z egalari uchun muhim daromad manbai bo'lsagina, xususiylashtirish jarayoni aniq mazmun va ko'rinishga ega bo'ladi»²⁵ deb takidlagan so'zlari ham iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va liberallashtirish, xususiylashtirish jarayonlarini rivojlantirishga yangicha yondashish masalalari,

²⁵ Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. T.:O'zbekiston-1996.254-bet.

hamda mamlakatimiz fond bozorini yanada rivojlantirish bo'yicha dasturulamal bo'lib kelmoqda.

III bob bo'yicha xulosa

2012-yil moliya bozorining ko'rsatkichlarida ham miqdor va ham sifat jihatidan sezilarli o'zgarishlar va erishilgan muvaffaqiyatlar yili bo'ldi. Bu birja savdo aylanmalarining o'sishi, bitimlar tuzilishining jadallashuvi, qimmatli qog'ozlarning umumiy savdo hajmidagi birja ulushining oshishi hamda fond bozoriga xizmat ko'rsatuvchi barcha infratuzilmalarining rivojlanishi hamda qonunchilik va muvofiqlashtirish ishlarining takomillashtirilganligidan dalolat beradi. Bularning barchasi moliya bozori ishtirokchilarining hamda keng jamoatchilikning mamlakatimiz fond bozoriga bo'lgan qiziqishini kuchaytirmoqda.

Xalqaro fond bozoriga integratsiyalashuv va xalqaro tajribani o'zlashtirish maqsadida Koreya fond birjasi bilan 2011-yili boshlangan O'zbekiston Respublikasining fond bozorini modernizatsiya qilish ishlari davom ettirilmoqda.

Ushbu ishlarning asosiy maqsadi ikki mamlakat fond birjalari bozorining har bir jabhasida o'zaro sheriklik aloqalarini kengaytirish, mamlakatimiz fond bozorining rivojlangan infrastrukturasi yaratish uchun zamonaviy axborot - texnologiyalariga ega bo'lishlikni ta'minlashdan iboratdir. Bu esa o'z navbatida biznes vakillari uchun onlayn rejimida IPO (Initial Public Offering) o'tkazish orqali salohiyatli investorlarni topish ishlarini yengillashtiradi.

Amaldagi qonunchilik bazasi va birja savdolarini yanada takomillashtirish ustida olib borilayotgan ishlar yaqin kelajakda qimmatli qog'ozlarga investitsiya qilish orqali bo'sh pul mablag'larini joylashtirishning eng qulay usullardan biriga aylanishi shubhasizdir.

O'zbekiston moliya bozorining jahon moliya bozoriga integratsiyalashuvi jarayonlarini tezlashtirishda ayniqsa quyidagilarga asoslanish maqsadga muvofiq:

- milliy bank tizimi modelini isloh qilish, bunda banklarning ochiq moliya bozorlaridagi operatsiyalariga katta e'tibor berish;

- milliy sug'urta tizimi modelini isloh qilib investitsion va emission operatsiyalariga katta e'tibor berish;

- korporativ boshqaruv siyosati modelini takomillashtirish lozim, bunda minoritar investorlarning huquqlarini himoyalash va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga katta ahamiyat berish;

- xususiylashtirish mexanizmini takomillashtirish;

- moliyaviy instrumentlar turlarini ko'paytirish hamda ular va ularning bazislarining o'zaro ekvivalentlilik darajasini ta'minlash;

- moliya bozori va iqtisodiyotning o'zaro ekvivalentlilik darajasiga erishishi;

- moliya bozori emitentlarining emissiya, investitsiya, daromad stavkalari siyosatlari (strategiyalari) optimal balansini ta'minlanishiga katta ahamiyat berish;

- kollektiv investorlarni keskin ko'paytirish;

- davomiy, muntazam, uzluksiz, shaffof faoliyat yurituvchi ikkilamchi bozorni rivojlantirish;

- moliya bozori indikatorlarining o'rta muddatda hech bo'lmasa minimal chegaraviy miqdorlariga erishish;

- moliya bozoridagi faoliyat risklarini samarali boshqarishni ta'minlash;

- moliya bozori industriyasi sifatini boshqarishning kompleks tizimini tuzish;

- mamlakat va kredit reytinglarining yaxshi ko'rsatkichlariga erishishi.²⁶

²⁶ Shoha'zamiy Sh.Sh. Sekyurimetrika, T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005, 467-bet

XULOSA

Xulosa o'rnida Respublikamiz Prezidentining «...qachonki qimmatli qog'ozlarning ikkilamchi bozori to'la ishga tushsa, fond birjasi tom ma'noda faoliyat ko'rsatsa, qachonki aksiyalar qiymati muntazam e'lon qilib borilsa, alohida aksiyalar sotib olishga ishtiyoq va intilish tug'ilsa, aksiyalarning o'zi esa shunchaki oddiy qog'oz bo'lib qolmasdan, haqiqiy qimmatli qog'ozga aylanib, o'z egalari uchun muhim daromad manbai bo'lsagina, xususiylashtirish jarayoni aniq mazmun va ko'rinishga ega bo'ladi»²⁷ deb takidlagan so'zlarini keltirish maqsadga muvofiq. Zero, ushbu so'zlar iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va liberallashtirish, xususiylashtirish jarayonlarini rivojlantirishga yangicha yondashish masalalari, hamda mamlakatimiz fond bozorini yanada rivojlantirish bo'yicha dasturulamal bo'lishi lozim va bo'lib kelmoqda.

Bank tizimining holati mamlakatdagi ijtimoiy - iqtisodiy vaziyatga bog'liq. Shu bilan birga bank tizimi iqtisodiyotning poydevoridir. Shuning uchun iqtisodiyotni sog'lomlashtirish birinchi navbatda jamiyatda ijobiy o'zgarishlar katalizatoriga aylanishi mumkin.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida O'zbekiston moliya bozorida investorlar sonini ko'paytirishning asosiy omillari quyidagi masalalarni yechish bilan bog'liqdir:

1. Mamlakatimiz fond bozorining kapitallashtirish darajasini yanada oshirish;
2. Uyushgan moliya bozorining rivojlanishini jadallashtirish va birja infratuzilmasini optimallashtirish. Bu moliya bozorini nazorat qilish va tartibga solish, pirovardida barqarorligining oshishiga olib keladi;
3. Moliya bozorida hisob-kitob, kliring tizimi barqarorligini oshirish va unga zamonaviy xalqaro tajribalarni joriy etish, moliya bozoridagi operatsiyalarni jadallashishiga, mablag'larni samarali foydalanishga va ushbu bozorning rivojlanishiga olib keladi;

²⁷ Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura. T.: O'zbekiston-1996. 256-bet

4. Mamlakatni xalqaro moliya bozorlari bilan integratsiyasini ta'minlovchi vositalarni rivojlantirish moliya bozoriga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etadi, milliy iqtisodiyotga xorijiy valuta tushumlarini ko'paytiradi, emitentning ishlab chiqarishini miqdor va sifat jihatdan oshishiga olib keladi;

5. Mamlakatimiz moliya bozorida hosilaviy qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni rivojlantirish (individual investorlar moliyaviy aktivlarini beqaror bozor sharoitidagi turli salbiy o'zgarishlardan himoyalaydi);

6. Kelajakda fond bozorining rivojlanishiga asos bo'la oladigan va barcha toifadagi investorlarni jalb qila oladigan salohiyatli kompaniyalarni birjaning rasmiy byulleteniga kiritish orqali listing kompaniyalari sonini ko'paytirish;

7. Moliyaviy xizmat ko'rsatish sohasida sug'urta kompaniyalar rolining oshib borayotganligini inobatga olib, ochiq aksiyadorlik jamiyati shaklidagi sug'urta kompaniyalar sonini ko'paytirish maqsadida zaruriy shart-sharoitlar yaratish va shu yo'l orqali mazkur kompaniyalarning qimmatli qog'ozlarini fond birjasi bozoriga jalb qilish;

8. Xususiy investorlar (aholi)ning qimmatli qog'ozlar bozorida erkin faoliyat ko'rsatishlari uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish maqsadida birjada jismoniy shaxslarga tegishli bo'lgan mayda paket aksiyalarini sotuvga qo'yish uchun mo'ljallangan maxsus savdo maydonini yaratish;

9. Investorlarning o'z sarmoyalarini qimmatli qog'ozlarga erkin yo'naltira olishini soddalashtirish va ishonchini oshirishga qaratilgan birja savdosi qoidalarini tartibga solish hamda xisob-kitob va kliring texnologiyalarini takomillashtirish to'g'risidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarni yanada takomillashtirish;

10. Birja savdo vositalarini va texnologiyalarini yanada takomillashtirish hamda investorlar orasida repo bitimlarining afzalliklarini keng targ'ib qilish;

Tijorat banklari investitsiya faoliyatini rivojlantirishga bo'liq bo'lgan yana bir omil - bu soliqlardir. Nazariy va amaliy jihatdan investitsiyalar va soliqlar tushunchasi murakkab va ko'p qirrali, o'ziga xos muhim ahamiyatga ega bo'lgan tushunchalardir. Tijorat banklarining investitsiya faolligiga soliqlarning ta'sirini tadqiq etish uchun birinchi navbatda soliqlar bilan investitsiyalarning iqtisodiy kategoriyalar sifatidagi nazariy va uslubiy aloqasini ko'rib chiqish zarur.

Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, ijtimoiy turmushning barcha tomonlarini erkinlashtirish jarayonini rivojlantirish sharoitida institutsional investorlar tizimi vujudga kelishi kerek. Bunda tijorat banklari bosh o'rinni egallaydi. Bu esa tijorat banklari investitsiya faoliyatini jonlantirmay turib investitsiya tanazzulini bartaraf etishga umid qilish mumkin emasligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi qonunlari

- 1.1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, T.: "O'zbekiston" – 1992-yil 32b
- 1.2. "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi 1995-yil 21-dekabrdagi Qonuni
- 1.3. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi 1996-yil 25-apreldagi Qonuni
- 1.4. O'zbekiston Respublikasining "Chet el investitsiyalari to'g'risida"gi 1998-yil 30-apreldagi Qonuni
- 1.5. O'zbekiston Respublikasining "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida"gi 2000-yil 26-maydagi Qonuni
- 1.6. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi 2002-yil 5-apreldagi Qonuni
- 1.7. O'zbekiston Respublikasining "Valutani tartibga solish to'g'risida"gi Qonuni
- 1.8. O'zbekiston Respublikasining "Qimmatli qog'ozlar bozori to'g'risida"gi 2008-yil 22-iyuldagi Qonuni
- 1.9.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari

- 2.1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006-yil 27-sentabrdagi PQ-475-sonli "Qimmatli qog'ozlar bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori
- 2.2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 10-apreldagi PQ-618-sonli "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada isloh qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori

2.3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 12-iyuldagi PQ-670-sonli "Banklarning kapitallashuvinin yanada oshirish va iqtisodiyotni modernizatsiyalashdagi investitsiya jarayonlarida ularning ishtirokini faollashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori

2.4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yil 7-noyabrdagi PQ-726-sonli "Bank tizimini yanada rivojlantirish va bo'sh pul mablag'larini bank aylanmasiga jalb etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori

2.5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011-yil 26-noyabrdagi PQ-1438-sonli "2012-2015-yillarda respublika moliya-bank tizimini isloh qilish va barqarorligini oshirish hamda yuqori xalqaro reyting ko'rsatkichlariga erishishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi qarori

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari, ma'ruzalari va nutqlari

3.1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. Toshkent : O'zbekiston-2009, 56 b

3.2. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada oshirishdir. Toshkent : O'zbekiston- 2011, 80 b

3.3. Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. 2011-yil 12-noyabr. Toshkent: O'zbekiston-2011, 56 b

3.4. Karimov I.A. Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish. 2012-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2013-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. 18-yanvar 2013-yil

4 . Darslik va o'quv qo'llanmalar

- 4.1. Alimardonov E.D., Sultonboyeva M.B., Abduvaliyev S.A. Global moliyaviy – iqtisodiy inqiroz sharoitida moliya bozori barqarorligini ta'minlash: nazariy – konseptual va amaliy jihatlar. N.Jumayevning tahriri ostida. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – 320 bet.
- 4.2. Boyev H.I. Moliya va qimmatli qog'ozlar. Darslik-Toshkent: Iqtisod-2005
- 4.3. Butikov I. Qimmatli qog'ozlar bozori. Toshkent-2008, 224b
- 4.4. Shoha'zamiy Sh.Sh. Moliya bozori va qimmatli qog'ozlar. Darslik-Toshkent: Iqtisod-moliya-2005, 728 b
- 4.5. Vahobov A., Jumayev N., Burxonov U. Xalqaro moliya munosabatlari. Darslik - Toshkent: Sharq-2003, 400b
- 4.6. Vahobov A., Jumayev N., Hoshimov E. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi: sabablari, xususiyatlari va iqtisodiyotga ta'sirini yumshatish yo'llari. Toshkent: Akademnashr-2009, 144 b

5.Xorijiy adabiyotlar

- 5.1. Charles E.Maxwell. Financial markets and institutions. The global view
- 5.2. David S. Kidwell, Richard I. Peterson. Financial institutions, markets and money. Fourth edition
- 5.3. Frederic S. Mishkin. The economics of money, banking and financial markets. Fifth edition
- 5.4. Kenneth J.Thygersen. Financial markets and institutions. A managerial approach

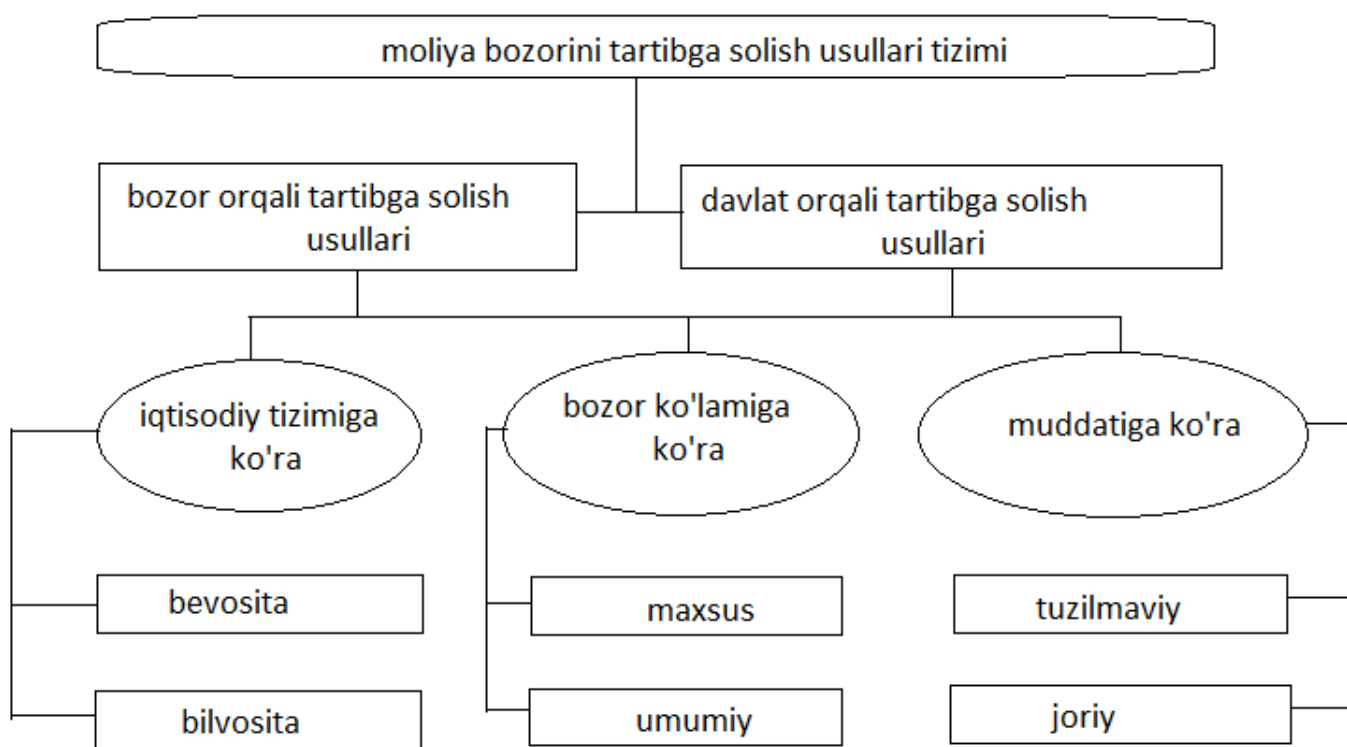
6.Statistika va hisobot materiallari

- 6.1. O'zbekiston almanaxi 2011. – Toshkent, 2009. – 152 bet
- 6.2. O'zbekiston Respublikasi Davlat Mulki qo'mitasi huzuridagi “Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazi”ning 2007-2012-yillar bo'yicha hisobotlari

7.Internet saytlari

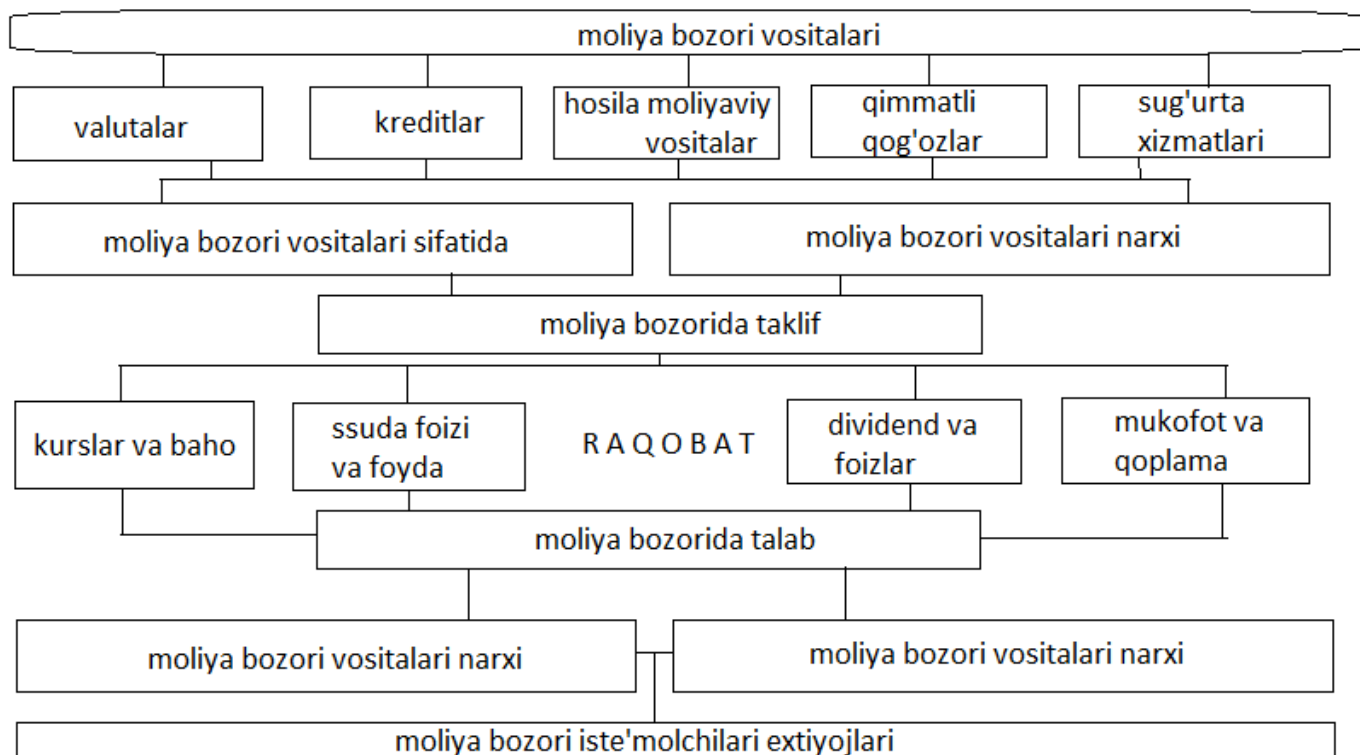
- 7.1. <http://www.imf.org> (Xalqaro Valuta fondi)
- 7.2. <http://www.bis.org> (Xalqaro hisob-kitoblar banki)
- 7.3. <http://www.cbu.uz> (O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki)
- 7.4. <http://www.uzse.uz> ("Toshkent" Respublika fond birjasi)
- 7.5. <http://www.worldbank.org> (Jahon banki).

Moliya bozorini tartibga solish usullari²⁸

²⁸ Talaba tomonidan tayyorlangan

Moliya bozorini tartibga solishning bozor mexanizmi²⁹

²⁹ Talaba tomonidan tayyorlangan

Investitsion fondlarning tasniflanishi³⁰

Investitsiya imkoniyatlariga ko'ra	Tajribali investorlar uchun fondlar				Turli toifadagi barcha investorlar uchun fondler			
investitsiya strategiyasiga ko'ra	Faol boshqariladigan investitsiya fondlari				Nofaol boshqariladigan investitsiya fondlari			
investitsion siyosatiga ko'ra	pul bozori fondlari	obligatsiya fondlari	aksiya fondlari	aralash investitsiya fondlari	fondlarning fondi	ko'chmas mulk fondlari	ipoteka fondlari	venchur investitsiya fondlari
fond qimmatli qog'ozlarini so'ndirish majburiyatining mavjudligiga ko'ra	Ochiq investitsiya fondlari		Yopiq investitsiya fondlari		Interval investitsiya fondlari			
tashkiliy-huquqiy shakliga ko'ra	Aksiyadorlik investitsiya fondlari		Shartnomali investitsiya fondlari		trast investitsiya fondlari			

³⁰ Talaba tomonidan tayyorlangan

O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozorida professional faoliyatni amalga oshirish uchun litsenziyaga ega bo'lgan investitsion institutlar dinamikasi³¹

№	professional faoliyat turlari	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	investitsiya vositachisi	94	89	94	99	61	34
2	investitsiya kompaniyasi	12	12	12	-	-	-
3	investitsiya maslahatchisi	25	24	23	21	17	15
4	Depozitariy	36	38	40	37	34	30
5	reestr saqllovchi	47	47	46	-	-	-
6	xususiylashtirilgan investitsion fondlar	8	5	2	2	2	2
7	investitsiya aktivlarini ishonchli boshqaruvchi	65	65	54	51	26	23
8	investitsiya fondi	17	13	11	9	7	9
9	qimmatli qog'ozlarning nominal saqllovchisi	15	15	17	-	-	-
10	hisob kliring palatasi	2	2	2	2	2	2
11	birjadan tashqari savdolar tashkilotchisi	1	2	2	2	2	2
12	transfer agentlar	-	-	-	-	2	3
Ja'mi		322	312	303	221	153	120

³¹ Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining ma'lumotlari asosida tayyorlangan

O'zbekiston moliya bozori tuzilishi va uning YaIM dagi ulushi dinamikasi
(valuta bozori hisobga olinmagan)³²

yillar	kredit bozori		qimmatli qog'ozlar bozori		sug'urta bozori		jami	YaIM da MB ning ulushi
	tijorat banklari kreditlari	tijorat banklarida aholi omonatlarining qoldig'i	korporativ qimmatli qog'ozlar bozori hajmi	muomaladagi davlat QQ lari	sug'urta mukofotlari	sug'urta qoplamalari		
2001	85,9	7,95	1,49	3,76	0,73	0,21	100	35,17
2002	88,6	7,68	1,18	1,62	0,73	0,15	100	44,91
2003	88,9	7,77	1,33	1,28	0,69	0,08	100	42,27
2004	86,9	8,96	2,08	1,26	0,75	0,08	100	37,24
2005	84	11,09	2,84	1,12	0,81	0,1	100	33,29
2006	80,8	14,22	2,98	1,04	0,89	0,1	100	31,37
2007	74,1	18,01	5,99	0,86	0,88	0,12	100	26,61
2008	75,3	16,18	6,46	0,81	1,14	0,14	100	22,42
2009	71,1	19,24	7,91	0,59	0,97	0,17	100	24,32
2010	68,8	23,43	6,03	0,43	1,15	0,17	100	25,86
2011	64,4	24,81	9,38	0,3	0,98	0,15	100	28,99

³² Qimmatli qog'ozlar bozorini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining ma'lumotlari asosida tayyorlangan